

Hámori Péter

Magyar társadalomszervezési kísérletek Észak-Erdélyben (1938–1944)

A Trianonban elszakított erdélyi, partiumi és kelet-magyarországi területek (melyeket jelen tanulmányban a továbbiakban Erdélynek, az 1940 utáni időszakban pedig Észak- és Dél-Erdélynek fogunk nevezni) 19–20. századi társadalomfejlődése részleteiben sok homályos, tisztázatlan elemet tartalmaz. Ezek közé tartoznak a társadalom belső kapcsolatrendszerait részben „üzemeltető”, a hálózatosodást nagyban elősegítő egyesületek: falusi olvasó és gazdakörök, városi kaszinók, polgári körök, vallási vagy jótékony egyesületek, sőt akár a szövetkezetek kialakulásának, működésének története is.¹ Tárgyunk előtörténetét vizsgálva, a csekély számú adat birtokában úgy gondoljuk, hogy a jelzett terület egyesületi, közösségi élete a 20. század elején nem tért el lényegesen az ország többi részében tapasztalhatótól. Ezek tagsága lényegében elég pontosan tükrözte a lakosság nemzetiségi és vallási megoszlását.² A társadalmi rétegződés lenyomata is hasonlított az ország többi részében megfigyelhetőhöz. Faluhelyen az olvasókört, legény- és leányegyesületeket a helyi lelkész, esetleg tanító, ritkábban valamelyik módosabb gazda vezette. A vallásos egyesületek élén szintén a katolikus pap, a protestáns lelkész, esetleg – nőegyesületnél – az utóbbi felesége, illetve a helyi földbirtokos neje volt megtalálható. A szövetkezetek vezetésében szintén kitüntetett szerephez jutottak a tanítók és lelkészek. Meglehetősen biztonsággal megállapítható, hogy ez a fajta szereposztás egyáltalán nem csak spontán folyamat volt: a Földművelésügyi Minisztérium népház-alapítási tevékenysége és a Székelyföldi Kirendeltség szövetkezet-pártolása során tudatosan is igyekeztek valamelyest kontroll alá helyezni az akciókban érintett lakosságot. Arról azonban szinte semmilyen adat nem áll pillanatnyilag a rendelkezésünkre, hogy e törekvés mennyire volt sikeres, azaz ezek a részben mesterségesen, „felülről” létrehozott, részben „alulról” kezdeményezett szervezetek mennyiben tudtak versenyezni a társadalmi kapcsolatok olyan, hagyományos gyűjtőpontjaival, mint amilyenek például a közösségi kocsmák.

A városi egyesületek szerveződése sem tért el az ország többi részén tapasztalhatótól. Kivételt jelentett a román egyesületek markáns jelenléte: ez a nemzetiség – elmentében pl. a szatmári németiséggel és az örmények nagy részével – kulturális, gazdasági egyházi és egyéb (pl. jótékonyági) téren is önálló intézmények kiépítésére törekedett. Néhány városban, így Kolozsváron és Désen fennmaradt a negyedesek illetve tizedesek, és a felettük álló kerületi kapitányok intézménye, azonban évszáza-

1 Még a leginkább földolgozottnak számít a kolozsvári székhellyel működő Erdélyi Gazdasági Egyesület és az Erdélyi Múzeum Egyesület története (*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése*, 1937).

2 Különösen igaz az általában vallási egyesületeken belül létrejött jótékony egyesületekre.

dos szerepeik közül a legtöbb már elhalványult, leginkább csak karitatív és ezzel összefüggésben rendészeti feladataik voltak.

Az 1920-as főhatalom-változás nyomán a magyar egyesületi élet igen mély válságba jutott. Jelen tanulmánynak nem célja e folyamat részleteinek bemutatása, melynek hátterében éppúgy megtalálható az egyesületekben addig vezető szerepet vitt értelmiségiek, középosztályhoz vagy falvak esetén a helyi elithez tartozók elvándorlása, elmenekülése az anyaország területére, illetve a helyben maradók visszahúzódása a közéleti tevékenységtől, mint az egyletek nagyarányú vagyronvesztése³ és hatóságok magyar egyesületi és társadalmi tevékenységgel szemben tanúsított elutasító, olykor megtorló jellegű magatartása. A román uralom első éveinek dermedtségét csak 1921-ben látszott megtörni Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád *Kiáltó szó* című röpirata,⁴ melyben a szerzők egy széles körű, az elszakított részek magyar népességét minőségében is új módon átfogó tevékenység megkezdését sürgették. Az ennek nyomán megalakuló Magyar Szövetség hangsúlyozottan nem politikai párt kívánt lenni, hanem a magyar társadalom valamennyi rétegét megszólító, minden csoportjának érdekeit képviselő szervezet. Ez a program egyben kritika is volt a dualizmus-kor választási pártjaival és azok politikusaival szemben. Végül azonban nem a Magyar Szövetség, hanem az Országos Magyar Párt lett az erdélyi magyarság képviselői szerve.⁵ S jöllehet, ez a szervezet sokkal kiterjedtebb, állandóbb jellegű tevékenységet folytatott, mint az 1919 előtti magyar politikai pártok, az 1930-as évek derekán egyre többször fogalmazódott meg olyan kritika, hogy a romániai magyar politikai elit – melynek gyökerei, politikai rutinja nagyrészt 1918 előtről származott, miként erre kritikusaik nemigen mulasztottak el rámutatni – elszakadt a köznéptől, annak mindennapi problémáitól. Történt ez annak ellenére, hogy a legkülönbözőbb publicisztikákban nagyjából egyetértés mutatkozott abban, hogy az erdélyi „úri osztályt” 1918 előtt korántsem választotta el akkora szakadék a „jobbágyunokáktól”, mint az Magyarországon tapasztalható volt, s hogy ez a társadalmi távolság Trianon után – a korábbi magyar középosztály tönkreteljesítésével és nemegyszer kényszerű életforma-váltásával, fizikai munkássá süllyedésével – legtöbbször el is tűnt.⁶ A kritikákat megerősíteni látszik, hogy az 1920-as évek végére újra létrejött vagy ismételten működni kezdett elsősorban valóságos és kisebb számú kulturális főleg dalos egyesületek nem tartottak a Magyar Párttal szervezeti kapcsolatot, ami egyértelműen a hatósági nyomásgyakorlást tükrözte.⁷ Jellemző volt a helyzetre és a román állam magyar egyesületekkel kapcsola-

3 Az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület pl. csaknem egész földvagyonát elveszítette a román földbirtok-reform során (Bíró 2002: 405–406). Ugyanakkor a legtöbb egyesületi vagyon nem ennek a folyamatnak lett az áldozata: jellemzőbb volt, hogy a készpénzben lévő működési vagyon a hadikölcsön-jegyzések nyomán értéktelenedett illetve tűnt el.

4 Kós–Zágoni–Paál 1925.

5 Ezt a folyamatot részletesen leírja Mikó 1941: 16–26.

6 Ezt a még különben baloldali és élesen kritikus Szenczei László is így látta 1946-ban (Szenczei 1946: 9). Hasonlóképpen értékelte a helyzetet Végh József (1942) is.

7 A kulturális egyesületekre nehezedő nyomásról, működésük megakadályozásáról lásd Bíró Sándor 2002: 405–406. Ugyanakkor másutt, így a figyelem előterében kevésbé álló Szatmárban hamarabb és könnyebben tértek magukhoz az egyesületek dermedtségükből, különösen, ha nem voltak

tos politikájára, hogy a több társadalmi réteget átfogni kívánó Romániai Magyar Népliga Egyesülettől a bukaresti Belügyminisztérium következetesen megtagadta a jogi elismerést, ugyanakkor az 1921-ben alakított, csak katolikusokat tömörítő Erdélyi Római Katolikus Népszövetség, vagy a kebelében létrejött Erdélyi Katolikus Akadémia, ha nehézségek mellett is, de működhetett.⁸ Ugyanakkor elsősorban Onosifor Ghibu kolozsvári egyetemi tanár propaganda-munkájára alapozva mindent megtettek az erdélyi és kelet-magyarországi katolikus egyházmegyék anyagi ellehetetlenítése és a Római Katolikus Státus javainak elkobzása érdekében – amely tevékenység egyébként a Vatikán részéről sajnálatos megértésben részesült.⁹ A Népszövetség és a Státus eltérő kezelésének hátterében nem csak Státus anyagi eszközeinek elkobzási szándéka rejlett, hanem az is, hogy a Státus – évszázadokra visszatekintő magyar intézményként – sokkal inkább szálka volt Bukarest szemében, ráadásul a Státus összeköttetései a magyar politikusokkal sokkal leplezetlenebbek voltak.¹⁰ Általánosságban megállapítható, hogy minél szűkebb – pl. karitatív, közművelődési vagy vallási – célt tűztek ki maguk elé az egyesületek, illetve minél kevésbé hangsúlyozták magyar jellegüket, a kormányzat és a helyi közigazgatás annál kevesebb nehézséget gördített működésük elé.¹¹

Az egyesületekhez hasonlóképp „depolitizáltak” voltak kénytelenek mutatkozni a viszonylag gyorsan gyarapodó erdélyi magyar szövetkezetek is, melyek következetesen nemzeti alapon, gyakran a román és olykor a szász szövetkezetek-

---

a magyarságtudat ápolásával „gyanúsíthatóak”. Szatmárnémeti város polgármesterének 1941-es jelentésének melléklete (Szatmárnémeti, polgármester, 1941.) összesen kilenc olyan városi egyesületet sorol fel a mentőegyesülettől a jótékony nőegyleten és a galambászok egyesületén át, melyek „tevékenységüket a gyászos Trianoni békediktátum után csaknem fél évtizedre szüneteltetni kényszerültek, s néhány [sic!] közülük később is erősen redukálni volt kénytelen, ám hála a város keresztény magyar társadalma áldozatkészségének, a rendkívül nehéz idők miatt sem szüntek meg teljesen”. A polgármesteri jelentésből kirajzolódó képet erősíti meg az az 1926-os felmérés, mely szerint a város összes plébániáján működött Szent Antal-persely Egylet, egy kivételével Ol-táregylet, a Székese gyházban, a Zárdatemplomban és a Szent József plébánián rózsafüzér, utóbbi kettőben szegénygyermek-felruházó és karitás-egylet, míg a Székese gyház plébániáján Inség-segély Egylet. Emellett létezett Női Mária Kongregáció, két énekkar, egy dalárda, olvasóköri, és R. Kath. Iparosegylet is. (Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Levéltára, szám nélküli feljegyzés, 1926 és *Emléklapok a szatmári Női Mária Kongregáció fennállásának 25 éves jubileumára*, én.) Az sajnós nem derül ki az iratokból, hogy az említett egyesületek közül melyik milyen működést fejtett ki (sőt még az sem, hogy ténylegesen működött-e). Másutt azonban az egyesületek sokkal nagyobb nehézségekkel voltak kénytelenek szembenézni. Jó példa erre a Marosvásárhelyi Kaszinó vagy az ugyanitt működő sportklub sorsa. (Biás, 1932. és *Societatea sportivă din Târgu Mureș*, 1924. A hivatkozott iradalom egyébként nemcsak a két társadalmi szervezet sorsára vet fényt, hanem arra is, hogy ebből mit és hogyan lehetett megírni...)

- 8 A Népszövetségnek 1935-re 18.700 tagja volt; 65 legényegyletet, 16 ének- és 9 zenekart, 4 olvasókört, 2 napköztiotthont, 2 szegénygondozó egyesületet tartottak fenn; a Népszövetségnek volt Hitbuzgalmi, Tudományos- és Irodalmi, Egyetemi és Főiskolai, Szociális és végül Pedagógia Szakosztálya; kiadásában jelent meg az *Erdélyi Iskola* című lap is (Endes 1935: 495. skk.)
- 9 *Statusul Catolica* 1933.
- 10 *Statusul Catolica* 1933 és *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* 1925: 376.
- 11 Például szolgálunk erre a jótékony egyesületek. Ezek 1919–20 előtt sok esetben nem felekezeti, hanem lokális-nemzetiségi alapon szerveződtek meg. 1920 után jellemzően valamely egyház mögé szerveződve folytatták munkájukat: ám akár református, akár római katolikus vagy unitárius (illetve Kolozsvár környékén evangélikus) jellegüket hangsúlyozták, ezzel egyben magyar voltukat is igyekeztek őrizni (*Az erdélyi és kapcsolt területek magyar jótékony egyesületeinek 1926., 1927–1928. évi statisztikája*).

kel párhuzamosan szerveződtek meg, úgy, hogy olykor egy községen belül is három, különböző nemzetiségű szövetkezeti központnak a tagszervezete működött.¹² Ezek nemcsak térben voltak közel a falusiakhoz, hanem vezetőségüket is demokratikusan választották, többnyire helyi, egyszerű emberekből.¹³ Bár a szövetkezetek kapcsán is felmerült a politikai elit és a politika alanyainak egymástól való eltávolodásának vádja, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a szövetkezetek azért működhetek viszonylag bántatlanul, sőt élvezhettek hasonló kedvezményeket az adózás területén, mint azonos román szövetkezetek,¹⁴ mert mindig igyekeztek csak gazdasági vállalatnak feltüntetni magukat.¹⁵

A „népnek” és a „politikának” egymástól való eltávolodása az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat szerzőinek és az 1937-es Vásárhelyi Találkozóknak is központi gondolatkörét alkotta.¹⁶ A politizálás szinte egyetlen fórumát jelentő Magyar Pártból sok ok miatt, így életkoruk, de más felfogásuk miatt is kiszorult, azaz inkább oda be nem került fiatalok egy új társadalomszervezési modell megvalósítását sürgették. Ez egyfelől a kisebbségi lét elfogadása melletti magyarságépítést, s egyben a román-ság erre esetleg hajlandó köreivel való kiegyezést jelentette, másrészt pedig az addig lényegében külön utakon haladó gazdasági, kulturális és politikai szervezőmunka egységesítését, összehangolását.¹⁷ A korábbiaktól eltérően azonban nem a középosztályból kiindulva – már csak azért sem, mert ez a réteg szinte eltűnt Erdélyből, ami pedig megmaradt belőle, az ilyen fokú aktivitásra, egyebek mellett egzisztencia-féltésből sem vállalkozhatott.¹⁸ Ennek megfelelően a korábbi, dualizmus-kori társadalom-szervezési elképzelésekkel ellentétben nem egyirányú kultúra- és információ-áramlásról lett volna szó (a hatalomtól a nép felé, a középosztálytól az alsóbb rétegek felé): sokkal inkább egy kölcsönös cserét képzeltek el a tervezet megfogalmazói, melynek az alapja a nép életviszonyainak részletekbe menő tanulmányozása, „résztevő megfigyelése” lett volna (a módszer részben Dimitrie Gusti

12 Ezek száma 1938-ra elérte a 758-at, két központtal (Fekete Nagy 1938). A nemzeti elkülönülésről a béke-előkészítéshez szerkesztett térkép árulkodik, melyen az egész, Romániához csatolt történelmi magyar terület szövetkezeteit is fel tüntették (*Magyar, német és román szövetkezetek Erdélyben* 1946).

13 Paradox módon bizonyíték erre, hogy amikor a Tătărescu-féle kormányzat 1935-ben ezeket a magyar szövetkezeteket is a román szövetkezeti központ felügyelete illetve irányítása alá rendeli, akkor a legnagyobb gondot az okozza, hogy a szövetkezetek vezetői sem a könyveléshez nem értenek, sem a román nyelvet sem bírják (Legea pentru organizarea cooperatiiei. *Monitorul Oficial* 6. Aprilie 1935).

14 Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szövetkezetek hitelellátása terén a román bankok kizárólag a román szövetkezetekkel voltak hajlandóak kapcsolatba lépni; hasonló volt a helyzet a visszleszámítást végző Nemzeti Bankkal (Bíró 2002: 287–288; *Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete* 1940: 80–85).

15 Jó példa erre a Hangya fennállásának tizedik évfordulóra kiadott füzet (*10 éves a szövetkezeti központunk*, én.), amelyben szerepel, hogy a szövetkezet költ kulturális kiadásokra is, sőt, a háziipari mellett analfabéta-tanfolyamot (vagy tanfolyamokat?) rendezett, de minderről csak igen szűkszavú beszámolót közöltek.

16 Gyallay-Pap 1931.

17 A Vásárhelyi Találkozóról számos alapos munka látott napvilágot. (A legfontosabbak: *A Vásárhelyi Találkozó* 1937; Becsky 1937; Nagy 1939; Turzai 1977; Borbándi 1989: 118–120; Gáll 1993.)

18 Gyallay-Pap 1931.

bukaresti szociológus professzor falukutatásain alapult).¹⁹ A falu megismerésén túl a munka az összmagyarságnak a falu népéből történő megújítását is célozta.²⁰

A Vásárhelyi Találkozó fiataljainak elsősorban a falvak világát érintő tervei mellett újból s újból szóba került a városi lakosság megszervezésének igénye is. Különösen így volt ez Kolozsváron. Itt ugyan voltak csaknem tisztán magyarok illetve románok lakta negyedek is (előbbire a Hóstát, utóbbira Monostorszeg a példa), azonban az igen jelentős számú román beköltözés miatt a magyarság korábbi, szomszédságon alapuló társadalmi hálózata meggyengült, a kisparosokat és kiskereskedőket tömörítő szaktestületek, körök működését pedig a román várospolitika nehezítette meg, később pedig állami törvény tette lehetetlenné. Emiatt merült fel, hogy a városi tizedesek egykori intézményének felújításával fogják össze a város református társadalmát, ami alkalmat adott volna egyfelől a családok és személyek egymás közti kapcsolatának, ismeretségi rendszerének jobb kiépítésére, másfelől a szegények, rászorulóknak megsegítésére.²¹ Presbiteri ülések 1936 és 1937 folyamán több ízben foglalkoztak a javaslattal s meg is kezdték a szervezést (igaz, a román hatóságokat kevésbé zavaró „szomszédsági szervezet” néven).²²

MAGYAR NÉPSZERVEZÉS ROMÁN EGYENRUHÁBAN – A MAGYAR NÉPKÖZÖSSÉG 1938–1940

Az 1938 és 1944 közötti időszak az észak-erdélyi társadalom történetének az a szegmense, melyet tanulmányunk tárgyául választottunk, a források sajátosságai és hiányai miatt csak meglehetősen egyoldalúan mutatható be. Viszonylag bő források – igaz, szinte kizárólag sajtóanyag – állnak a rendelkezésünkre abban a kérdésben, hogy kívülről és felülről hogyan próbáltak „formát adni” a helyi társadalomnak, milyen ideológiák és megfontolások mentén tették ezt, de arról az esetek többségében

19 Ennek módszertanát kidolgozták és a falukutató munka el is kezdődött (Demeter 1931, ill. 1932; Mikó 1932). Megjegyzendő, hogy a megindult tevékenység ellen kritikák is megfogalmazódtak: néhányan szervezetlennek, szellemileg önállótlannak (a felvidéki, anyaországi és romániai falukutatást szolgálóan másolónak) és tudományosan felkészületlennek ítélték a mozgalmat. (Vö. Vámszer Géza: Az erdélyi magyarság falumunkája. *Ellenzék* 1940. február 11. 11. és Imre 1933.) Hasonló kifogásokat emelt a *Magyar Nemzet* újságírója 1941-ben Kovács Imre és Erdei Ferenc kolozsvári előadása kapcsán (-logh: Falukutató-vita Kolozsvárt. *Magyar Nemzet* 1941. május 30. 5.). A kifogásokat még a falukutató mozgalomhoz pozitívan viszonyuló, azt támogató Venczel József is megismételte (Venczel 1935).

20 „Társadalmi téren ez a falumunka azt célozza, hogy a falusi népi rétegeket szélesebben bekapcsolja a társadalom szerves életébe, s mind a várost, mind az intelligenciát felfrissítse a fajiságot jobban megőrző nép tömegeivel. Olyan társadalom kiépítésén dolgozik, amelynek központja a nép, melyben minden érte és ómiatta történik. E célkitűzésre nem az altruizmus vezette, hanem a magyar fajiságot menteni akaró, a magyar erők érvényre juttatására irányuló törekvés.” (Gyalay-Pap 1931: 59)

21 Ezt különösen indokolta a városi népjóléti költségvetés rendkívül alacsony keretösszege is. 1939-re pl. az ínségesek támogatására a 110.000-es lakosságú Kolozsvár 200.000 lei-t, azaz 6850 pengőt tervezett be. (Csak a munkakamarai tagok kaphatnak a várostól munkanélküli segílyt. *Ellenzék* 1939. január 6. 2.) A Népjóléti Segélyalap pedig 1939. február 24-re kifogyott. (*Ellenzék* 1939. február 24. 5.)

22 Szolnok Gyula presbiter előterjesztései. Kolozsvári Református Egyházkerület Levéltára.

nagyon kevés vagy éppen semmilyen közvetlen adattal sem rendelkezünk arról, hogy az így kialakított szervezetek tagsága kikből állt és hogy mennyiben érezték magukénak ezeket az intézményeket, egyszóval: hozzájárultak-e ezek ténylegesen a társadalom „hálózatosodásához”?

Az újfajta társadalomszervezésről, a népi politikáról szóló elképzelések egyfelől kétségkívül gyakorta nélkülözték a konkrétumokat, a „hogyan?” kérdését – bár ezt az érintettek azzal háríthatták el, hogy a népkutatás lényeges előrehaladása előtt ilyen kérdéseket nem jogos feltenni –, másfelől pedig megkérdőjelezték a kisebbségi politika addigi zászlóvivőinek politikai monopóliumát, így érthető, hogy az Országos Magyar Párt vezetése részéről ellenállásba ütköztek.²³

Paradox módon a magyar népszervezés új lehetőségét Bukarest szorult politikai helyzete adta meg. A belpolitikai válságok sújtotta Románia 1938 elején már a polgárháború szélére sodródott. Az uralkodó ezért 1938 februárjában feloszlatta a politikai pártokat és az ortodox hívek körében rendkívüli tiszteletnek örvendő agg pátriárka, Miron Christea vezetésével Nemzeti Koncentráció Kormányára néven új vezető testületet állított az állam élére. A reform a végletekig megerősítette a végrehajtó hatalmat (egyebek között törvényesítette az önkormányzatiságnak még a látszatát is nélkülöző, a helyi közigazgatást addig átmeneti jelleggel irányító, és magyar taggal szinte sosem bíró Ideiglenes Bizottságokat),²⁴ és megszüntette a politikai pártok működését. A tilalom az Országos Magyar Pártot is sújtotta. Az uralkodó – elsősorban német nyomásra – a nemzetiségi kérdés rendezését is felvetette. Jelen tanulmány szempontjából az új politika talán legfontosabb ígéretét egy rendkívül különös formában kiadott jogszabály tartalmazta: a *Monitorul Oficialban* közzéadott „minisztertanácsi napló” ugyanis az egyletek alapításában (és a vasárnapi iskolák szervezésében) teljes szabadságot ígért. A javarészt katonák által irányított közigazgatás mellett azonban az ígéretből nem sok valósulhatott meg. Ugyanakkor súlyosan érintette a magyarságot az a rendelkezés, mely lényegében államosította a szövetkezeteket²⁵ illetve az a rendelet („céhtörvény”), mely az addigi ipartestületektől, így a magyaroktól is megtagadta az elismerést, az új, egységes román szervezetbe való belépésre kötelezve őket.²⁶ A rendszer betetőzéséül a megszüntetett politikai szervezetek helyett felállították a Nemzeti Újjászületés Frontját, melynek mintáját az olasz fasiszta állampárt alkotta.²⁷

23 Az Országos Magyar Párt 1937. szeptember 3-iki nagygyűlésén Jakabffy Elemér ugyan kezdeményezte a „közép-európai államok konszolidációját” (ami lényegében az államhatárok elfogadását, vagy legalábbis a megváltoztathatatlanágukba való belenyugvást jelentette volna), ám javaslatával egyedül maradt (*Kisebbségi kívánságaink és feladataink* 1937; Balogh 1937).

24 Mikó 1941: 203–204; *Polgármesteri Jelentés Szamosújvár szab. kir. megyei város helyzetéről és közigazgatásának állásáról a világháború és a román megszállás alatt*. 1940.

25 Oberding 1939.

26 *Polgármesteri Jelentés Szamosújvár szab. kir. megyei város helyzetéről és közigazgatásának állásáról a világháború és a román megszállás alatt*. 1940; *Legea pentru pregătirea profesională și exercițiarea meseriilor*. 1937.

27 Regulamentul legii înființarea „Frontului Renașterii Naționale”. Decrete regale. *Regata României Monitorul Oficial*. Partea I-a. 1939. január 5. 34–35.

A magyarság hagyományos vezetői az új helyzetben szinte tehetetlenek voltak. Hiába hangsúlyozták „népi kötődéseiket” és azt, hogy a Magyar Párt csak a Magyar Szövetség betiltása után – és a helyett – alakult meg, Bukarest azzal utasította el a tárgyalásokat, hogy a Párt osztályérdekeket képvisel, nem pedig a magyar kisebbség egészét. (A romániai politikatörténet-írásra vár a feladat, hogy kiderítse: az érvelés hátterében mennyiben állt a Budapesttel szemben hasonló vádak megfogalmazó Berlin.) Mivel azonban Romániára külső nyomás nehezedett annak érdekében, hogy a nemzetiségek ügyét legalább részben rendezze, az Armand Calinescuval folytatott tárgyalások folyamán részben a magyar egyházak vezetői, részben addig a kisebbségi politika sodorvonalán kívül rekedt magyar vezetők kerültek előtérbe: köztük volt Bánffy Miklós, Szász Pál, az Erdélyi (Magyar) Gazdasági Egylet vezetője, aki a magyarság gazdasági megszervezésében ért el hatalmas eredményeket,²⁸ és a Vásárhelyi Találkózón részt vett Albrecht Dezső és Teleki Ádám is. Az említett magyar vezetők kényszerhelyzetben voltak: vagy belépnek a Nemzeti Újjászületés Frontjába, és így elismerik a lényegében totalitárius államformát, amiért cserébe az egységes állampárton belül némi képviselőt nyerne, vagy a magyarság mindenféle érdekképviselő és szervezet nélkül marad. A kollektív belépés irányába kényszerítette a döntéshozókat az a körülmény, hogy a szász kisebbség már kérte felvételét a szervezetbe,²⁹ illetve hogy – főleg egzisztencia-féltésből és a közigazgatás nyomásának engedve – egyéni magyar belépések is történtek már.³⁰ Ugyanakkor nehezítette a döntést, hogy a Legfelsőbb Nemzeti Tanácsba delegált tíz személynek (és egyes visszaemlékezések szerint a Front tisztviselőinek is) erre a célra tervezett román egyenruhát kellett viselniük.³¹ Az sem volt túl rokonszenves vonás, hogy az „érdekképviselői szerv” vezetőit – formailag legalábbis – a bukaresti kormányzat nevezte ki.

A Frontba való belépés megosztotta a magyar közvéleményt és a közvélemény formálóit, a sajtót is. A kolozsvári *Ellenzék*, Erdély egyik legnagyobb példányszámú napilapja rendszeresen beszámolt a Front szervezési munkálatairól, egyértelműen a magyar politikai aktivitás egyetlen lehetőségét látva-látatva a részvételben.³² Velük szemben a Magyar Párt szócsövének számító *Keleti Újság* – érzekelve a sajtórendészet által kijelölt szűk határokat –, inkább csak rosszkedvűen hallgatott.

1939 januárjában gróf Bánffy Miklós, dr. Szász Pál, gr. Bethlen György és dr. Gyárfás Elemér aláírták a magyarság Nemzeti Újjászületési Frontba való belépését tartalmazó dokumentumot, ami papíron a magyar kisebbség politikai képviselőinek megvalósulását jelentette.³³ Ezzel párhuzamosan létrejöhett a Magyar Nép-

28 Mikó Imre szerint az EMGE ekkorra 40.000 tagot számlált (Mikó 1941: 218–219).

29 Egységesen lép a Nemzeti Újjászületési Frontba az ország német kisebbségi lakossága. *Ellenzék* 1939. január 14. 3.

30 A Nemzeti Újjászületés Frontjába való belépések. Kolozsvári Református Egyházkerület Levéltára.

31 Keresztes K. Sándor interjú

32 Engedélyt adott a kormány a magyarság saját szervezetének megalakítására és működésére. *Ellenzék* 1939. január 21. 1; Nagy cikkekben méltatja a román sajtó a magyar kisebbség vezetőinek a kormánnyal kötött megegyezését. *Ellenzék* 1939. január 22. 1.

33 Kinevezték a Nemzeti Újjászületési Frontjának vezetőit. *Ellenzék* 1939. január 24. 3. A megállapodás érdemi része egyébként papíron maradt, mert a Front képviselői valódi befolyást az állam-

közösség: az a szervezet, mely a magyarság nem politikai természetű, hanem közművelődési, gazdasági és társadalmi érdekeinek képviselőjét volt hivatva ellátni.³⁴ Részben a Front román jellege miatt kezdettől igyekeztek hangsúlyozni azt, hogy a Népközösség nem a Front alárendelt szerve, hanem önálló intézmény, és voltaképp nem más, mint a Magyar Párt minőségileg jobb, mert nem politizáló, hanem „valódi népi érdekképviselőt” ellátó utóda.³⁵ Emellett sok írás retorikájában megfigyelhető volt a pártokból és a pártpolitikából való kiábrándulás és a belső önépítkezés sürgetése csakúgy, mint az „individualizmusról való lemondás kényszere”, mint korparancsolat.³⁶ A teológus László Dezső szerint (aki nem sokkal később Kolozsvár vezető református lelkésze lett) „A Népközösség Isten teremtési rendjén nyugszik, és az a célja, hogy az egyfajtájú, nyelvű, művelődésű, sorsú és hivatású magyar népet nemzeti alapon összetartsa és közös munkára szervezze. Mi a nemzetet és népet a maga valóságában Istentől rendelt valóságnak tartjuk.”³⁷ A Bánsági Tagozat szabályzata hasonlóképpen fogalmazott, amikor a Népközösség kapcsán három szervező elvet tartott számon: a keresztény világnézetet, a nemzeti gondolatot és a szociális igazságot.³⁸

A Népközösség szervezési munkálatairól és tevékenységéről a továbbiakban is csak az *Ellenzék* napilap számolt be, ez azonban nagy teret engedett a javarészt társadalmi reformokat is sürgető, többnyire a fiatalabb korosztályokból kikerülő³⁹ népközösségeknek. A cikkek tanúsága szerint egyfelől csakugyan minden szak-

---

ügyek vitelére nem befolyásolhattak, a frontgyűléseken másra, mint deklarációk felolvasására nem nyílt mód.

- 34 Hazánk magyarjaihoz! *Ellenzék* 1939. január 29. 1. A kiáltvány aláírói közül hiányoztak az egykori Országos Magyar Párt notabilitásai, amúgy azonban a névsorban az erdélyi elit számos képviselője mellett szerepelt Tamási Áron és Mikó Imre is.
- 35 Mikó Imre: Arcvonal és Népközösség. *Ellenzék* 1939. március 1. 3.
- 36 Ezek a megfogalmazások közismert módon nem hiányoztak az anyaországi reformista (részben népi, de sokkal inkább a korporativista) közírók műveiből sem, vö. Albrecht Dezső: Népközösség – szervezeti élet. *Ellenzék* 1939. február 11. 3; Kós Károly: Népközösségi öntudat. *Ellenzék* 1939. június 28. 3; „Munkára hívok mindenkit, aki magyar!” *Ellenzék* 1939. július 4. 1–2.
- 37 László Dezső: Egyházaink és a Magyar Népközösség. *Ellenzék* 1940. február 11. *Vasárnapi Szó* 9. Érdekes különben, hogy ezzel a felfogásával László Dezső olyan jezsuita írókhoz került közel, mint pl. Varga László.
- 38 „A Romániai Magyar Népközösség hivatásához és feladatahoz híven három eszmei pillérre támaszkodik. Ezek: a) a keresztény világnézet, b) a nemzeti gondolat és c) a szociális igazság. A keresztény világnézet azt jelenti, hogy a népi művelődési, társadalmi és gazdasági vonatkozásban a keresztény vallásérkölcsei felfogásnak kell érvényesülnie. [...] A nemzeti gondolat azt jelenti, hogy a romániai magyarság minden magyart összefogó szervezete a népközösség eszméjén épül fel. Mindaz, amit társadalmi, gazdasági vagy kulturális berendezkedésnek nevezünk, csakis a népközösség érdekét és jövőjét szolgálja. A szociális igazság azt jelenti, hogy a Romániai Magyar Népközösség a szociális gondolat teljes és maradéktalan megvalósítását akarja. A népközösségi gondolon felépülő társadalom nem ismer osztályokat, hanem csakis hivatásrendeket. A népközösség kebelében nincsenek születési előjogok. Mindenkinek a helyét, helyzetét, jogait és kötelességeit a végzett munka határozza meg.” (A Romániai Magyar Népközösség Bánsági Tagozatának szabályzata, é.n.)
- 39 Egyes cikkek elsősorban mint nemzedéki szervezkedést mutatták be a Népközösséget. (Takács Lajos: A nemzedék munkára jelentkezik. *Ellenzék* 1939. december 31. *Vasárnapi Szó* 1.) Ugyanakkor László Dezső egy helyütt maga is mint nemzedéki intézményre tekintett a népközösségre. (László Dezső: Nemzedékünk. *Ellenzék* 1940. január 21. *Vasárnapi Szó* 11.)

irányban megkezdődött a szervező tevékenység,⁴⁰ másfelől pedig sorra alakultak a helyi, megyei és városi szervezetek is.⁴¹ Utóbbinak ütemét lassította, hogy a helyi román közigazgatás – ahogy arra még visszatérünk – ellenségesen szemlélte a magyar társadalmi szervezet aktivitását.

A Népközösséget szervezők elképzelései közül a legfontosabb talán az volt, hogy az újonnan létrejött szervezetük valóban az összmagyarságot tudja képviselni. Ehhez azonban pusztán a földrajzi elterjedtség nem volt elegendő: igyekeztek a hagyományosan nehezebben megközelíthető rétegeket, a munkásságot és a (főleg székelyföldi) földműveseket, gazdákat is „becsalogatni” az újonnan létrehozott intézmény falai közé. Ennek érdekében élénk propagandát fejtettek ki,⁴² nem is eredménytelenül: Brassóban például az erősen baloldali kötődésű és a korporatív szervezetektől idegenkedő Kurkó Gyárfást is sikerült megnyerni a Népközösség ügyének.⁴³ Készek voltak arra is, hogy a vezetőségekben helyt adjanak az iparosságnak, sőt a gyári munkásságnak is.⁴⁴ Néhány publicista azonban kevesellte mindezt. Szerintük a Népközösség szervezőinek szíve inkább a kisgazdák felé húzott.⁴⁵ Sajátos módon az új szervezettől inkább azok a középrétegbeliek látszottak távolmaradni, akiket – egy korabeli cikkel szólva – „megbokrosított” a politikai és gazdasági, kulturális és társadalmi tevékenység szétválasztása.⁴⁶

Pusztán azonban a munkásság beszerzése, vagy akár vezetőségbe való kooptálása nem oldotta meg a vállalt feladatok közül talán a legnehezebbet, a Népközösségnek, nem mint többé-kevésbé állami kényszerrel felállított és kétséges működési

40 Lelkes hangulatban megtartotta alakuló értekezletét a Magyar Népközösség. *Ellenzék* 1939. február 14. 3; A Romániai Magyar Népközösség munkabeosztása. *Ellenzék* 1939. február 28. 3.

41 A magyar egység és erő jegyében. Lelkes hangulatban megalakult a Magyar Népközösség kolozsvári tagozata. *Ellenzék* 1940. január 10. 3, 10; Befejezés előtt a Magyar Népközösség aradvárosi tagozatának szervezése. *Ellenzék* 1939. augusztus 18. 5; Kik a vezetői a háromszék megyei Magyar Népközösségnek? *Ellenzék* 1939. szeptember 2. 3; Megkezdődtek a Magyar Népközösség nagyenyedi tagozatának szervezési munkálatai. *Ellenzék* 1939. december 28. 5.

42 László Dezső református teológus, a reformpárti fiatalok egyik legaktívabb publicistája például azal érvelt, hogy lejárt a külön munkásszervezetek ideje, hiszen a román munkások is egységes, nemzeti alapú, korporatív testületekben vesznek részt. (László Dezső: A munkásság csatlakozása népközösségünkhöz. *Ellenzék* 1939. december 10. *Vasárnapi Szó* 11.) A kolozsvári munkásság egyik vezetője, Deutshek Béla hasonlóképpen nyilatkozott. (Deutshek Géza: A magyar munkásság egyetlen útja. *Ellenzék* 1939. január 29. 1.)

43 A népi közösség épületéhez nehéz téglákat hoztak a brassói munkások. *Ellenzék* 1939. november 16. *Vasárnapi Szó* 12. Megjegyzendő, hogy a Népközösség kolozsvári fő szervezője, Puskás Lajos igen elítélően nyilatkozott arról, hogy Kolozsváron, a Kerekdomb környékén MADÍSZ-os, „kommunistáknak ismert személyek” vezették a Népközösség szervezését. (Puskás é.n.)

44 Aradon a vezetők közel egyharmada munkás volt. Kolozsváron a Népközösség egyik szakosztály-vezetői helye jutott a vasmunkás-céh titkárnak. (A magyar egység és erő jegyében. Lelkes hangulatban megalakult a Magyar Népközösség kolozsvári tagozata. *Ellenzék* 1940. január 10. 3, 10.)

45 Oppert Géza: Az erdélyi magyar munkásság kérdése. *Ellenzék* 1939. november 5. *Vasárnapi Szó* 12. Az igazság kedvéért hozzá kell tenni azt is, hogy a szerző az egykori Magyar Párt munkástagozatának vezetője volt, így nyilván az ellenérdekelteket képviselte.

46 Az idézett kifejezés Kacsó Sándortól származik, aki a továbbiakban így ír: „Legnagyobb városaink szinte mindegyikében az a tapasztalat, hogy a külvárosok népe, a szegényebb néprétegek lelkesebben akarják a Népközösséget, mint a tanult és jobb viszonyok között élő középosztály. Ennek a szeme ma is inkább a Fronton van és a Front magyar osztályán: ez érdekli őt abban az értelemben, hogy a politizálás révén bírál, igényel vagy féltékenykedik.” (Kacsó Sándor: Front és népközösség. *Ellenzék* 1940. január 14. *Vasárnapi Szó* 2.)

eredményű érdekképviseleti szervnek,⁴⁷ hanem valódi népi közösségnek, egyének, családok, foglalkozások és osztályok, továbbá az erdélyi magyar sajtóban a korhangulathoz képest meglepően keveset emlegetett (hivatás)rendek közösségének a megteremtését. Pedig a Népközösség életrehívói közül sokan, Albrecht Dezső, Mikó Imre, Gyárfás Elemér, László Dezső, Szász Pál, Kese Attila, de talán még Kós Károly is ezt tartotta a legfontosabbnak, sőt szinte az egyetlen olyan célnak, amiért érdemes volt a szervezkedést elindítani, s egyben az egyik legnagyobb veszélyt abban látták, hogy a Népközösség megmarad a kevés számú magyar értelmiségi ügyének.⁴⁸

Az első lépéseket már korán megtették, elsősorban a szociális- és egészségügy, valamint a kultúra és a jogvédelem terén, azokon a területeken tehát, ahol a magyar munkásság különösen elhanyagolt volt.⁴⁹ A népvédelmet és népszervezést szolgálta Kolozsváron a jogtanácsadás, amit ügyvédek ingyen végeztek, egészségügyi felvilágosító előadások tartása és a rászorulóknak ingyenes orvosi és gyógyszerészeti szolgáltatások nyújtása.⁵⁰ Érdekes színfolt volt továbbá a színházjegy-akció, amikor a Népközösség hetente egy délután kibérelte a Magyar Színházat, és az ekkor játszott népszínműveket a rászoruló családok ingyen vagy igen leszállított áron tekinthették meg.⁵¹ Szintén az alsóbb társadalmi rétegek kulturális emelkedését szolgálták azok a munkás-szabadegyetemi előadások, melyekre neves meghívottakat kértek fel; azonban ez utóbbiak, úgy tűnik, inkább tükrözték a szervezők középosztályi ízlését és érdeklődését, mint az (ismeretlen számú) résztvevőét.

A probléma ugyanis általában éppen ebben rejlett. Bár az akciókat igyekeztek úgy megszervezni, hogy az ne szétválassza, hanem egybeforrassa a „társadalomért dolgozókat és a »megdolgozottakat«” [sic!],⁵² kétségeink lehetnek a törekvés eredményessége (bár nem a jó szándéka) iránt. A nehézségeket a szervezők maguk is érezték. Leküzdésük érdekében Kolozsváron és Besztercén is szervezni kezdték az utcabiztosi és szomszédsági rendszert, ügyelve azonban arra, hogy az egy „szomszédságot” alkotó 10–12 család lehetőleg azonos társadalmi milióból kerüljön ki, vagy ha ez nem lehetséges, akkor a vezetés az arra leginkább rátermett – és nem pedig a legmagasabb társadalmi állású – személy kezébe jusson. Erre az elvre a tizedek (10 szomszédság) és a kerület-kapitányok esetében is odafigyeltek⁵³ 1939 karácsonyára Kolozsváron a törekvés többé-kevésbé sikerrel járt: a tizedes vagy szomszédsági szervezet (melyet ek-

47 Az *Ellenzék* például minden erőfeszítése dacára csak annyit tudott a Népközösség érdekképviseleti tevékenysége nyomán felmutatni, hogy az igazságügyminiszter néhány magyar bírót is kinevezett a színmagyar székelyföldi megyékbe... (Öt magyar segédbírót nevezett ki az igazságügyminiszter. *Ellenzék* 1940. február 23. 5.)

48 Kese Attila: Népközösségi feladatok. *Ellenzék* 1940. január 6. *Vasárnapi Szó* 1–2; „Arra kell törekednünk, hogy beszervezzük az iparos, kereskedő és értelmiségi szakosztályainkat is.” *Ellenzék* 1939. augusztus 31. 3.

49 A Magyar Népközösség Kolozsvári Tagozatának egészségügyi szakosztálya rövidesen megkezdi működését. *Ellenzék* 1940. február 25. 6.

50 Puskás é.n. és Csizmadia 1942a.

51 Jellemző módon az ellenlábás *Keleti Újság* inkább kihagyta színházműsorából a csütörtöki napokat, hogy a Népközösségi előadásokról ne kelljen tudósítania.

52 Komoly lendületet vett a Magyar Népközösség családvédelmi mozgalma. *Ellenzék* 1940. június 28. 7.

53 Puskás é.n. Úgy tűnik, a kerület-kapitányok intézménye csak a magyar főhatalom visszatérte után jöhetett csak létre.

kor már Tízes Szervezet néven is emlegettek) annak ellenére tömörítette Kolozsvár magyar (és keresztény) társadalmát, hogy a román hatóságok árgus figyelemmel kísérték minden valós vagy csak annak vélt mozgólódást.⁵⁴ Indokot szolgáltatott az észak-nyugati határszélen meglehetősen óvatlanul megszervezett és csaknem azonnal lebukott Magyar Önvédelmi Szervezet tevékenysége, melynek alapján a Siguranca a kolozsvári Tízes Szervezetben is (fél-) katonai intézményt szimatolt.⁵⁵ Egyes adatok szerint a szervezés jól haladt Marosvásárhelyen, Aradon, Temesváron, Medgyesen, sőt Bukarest magyarsága körében is.⁵⁶

A Népközösség, mint közösség-teremtő és különösen közösség-nevelő⁵⁷ intézmény tényleges hatását több mint hatvan év távlatából igen nehéz felbecsülni. Kolozsváron a Népközösség sikere egyfelől a református egyház, különösen pedig László Dezső belvárosi lelkész⁵⁸ támogatásának és a komoly cserkészvezetői múlttal rendelkező Puskás Lajos tanár aktivitásának volt köszönhető. A siker értékelésére azonban komoly aggályok nélkül lehetetlen vállalkozni. A bukovinai Józseffelva 1939. májusi leégésekor, vagy egy évvel később, amikor a Nádas-patak elöntötte Kolozsvár legszegényebb munkásnegyedét, az Írisztelepet, valóban impozáns és igen sikeres gyűjtést rendeztek, a végzett egészségvédelmi és kultúrmunka sem vezetett kárba – de az, hogy a város magyar közösségének középrétege és az iparosság, munkásság között sikerült-e azt a szoros érzelmi és tudati köteléket kialakítani, ami a célkitűzések között szerepelt, továbbá megváltoztatni a „mindenki magáért, Isten mindenkiért” szellemiséget, legalábbis kérdéses.⁵⁹

TÁRSADALOMSZERVEZÉSI KÍSÉRLETEK A MAGYAR FŐHATALOM KEZDETÉN

Az 1940. augusztus 30-án délután, a bécsi Belvedere palota Aranytermében kihirdetett döntőbírósaági ítélet értelmében mintegy 43.000 km²-nyi Trianonban elszakított terület, összesen 2.577.260 lakossal tért vissza tért vissza Magyarországhoz. A területen mintegy 2,57 millió lakos élt, csaknem 40%-uk román.⁶⁰

54 A beszámolókat szerint a szervezetnek 30.000 tagja volt, 600 tizedessel, 52 ingenyorróssal és 71 ingyenes jogi tanácsot adó ügyvéddel (Nagy 1944).

55 Az erről szóló titkosrendőrségi jelentéseket bukaresti levéltári kutatásai nyomán Nagy Mihály kolozsvári kutató bocsátotta rendelkezésemre.

56 Gróf Bánffy Miklós beszéde az Országgyűlés Felsőházának ülésén, 1940. december 18.

57 Puskás Lajos maga mindenekelőtt nevelési (társadalom- és felnőttnévelési) fórumnak tekintette a Népközösséget. (Puskás Lajos: Nevelés és népközösség. *Ellenzék* 1940. január 14. *Vasárnapi Szó* 14.; Puskás Lajos: A népközösségi nevelés útja. *Ellenzék* 1940. január 21. *Vasárnapi Szó* 14.)

58 László Dezső vallástanárt 1939 végén választották meg Kolozsvár vezető lelkészének. (László Dezső vallástanár megválasztása a megüresedett Kolozsvár-Belvárosi Lelkészég lelkészévé. Kolozsvári Egyházközség Levéltára, Kolozsvár, I. B. 66/1939.)

59 Az idézet Puskás Lajos egy írásából való (Puskás Lajos: Nevelés és népközösség. *Ellenzék* 1940. január 14. *Vasárnapi Szó* 14.) Több forrás éppen a középosztály passzivitására, távolmaradására, sőt „sértődött félrevonulására” utal. (László Dezső: A Népközösség védelme. *Ellenzék* 1940. január 14. *Vasárnapi Szó* 13; Kacsó im.)

60 Az 1941-es népszámlálás szerint 2.577.260 lélek, közülük 53,6% magyar, 39,9% román, 1,7% német és 4,8% egyéb (Varga E. 1992: 144–145).

Az 1940. szeptember 1-jén életbe léptetett katonai közigazgatás új fejezetet jelentett a társadalmi egyesületek és szervezetek szempontjából is. A Honvédezőbiztonsági Bizottság által kiadott szigorúan titkos jelzésű *Utasítás*⁶¹ a velük való bánásmódról semmit sem szólt, csak arra utasított, hogy az egyházak – köztük a román görögkatolikus és ortodox egyház – vezetőivel vegyék fel a közigazgatás helyi irányítói a kapcsolatot. Az ugyanakkor semmi jóval sem kecsegtetett, amit az irat a sajtópolitikával kapcsolatban irányelvként közölt.⁶²

A Minisztertanács 1940. szeptember 4-én, a beérkező hírek hatására a gazdaságilag igen leromlott – és legtöbb esetben a kivonuló csapatok rekvirálásai által tönkretett – országrész megsegítésére 10 millió pengő rendkívüli hitelt szavazott meg, szétosztására, felhasználására, a szociális-közegészségügyi ellátóhálózat helyreállítására (vagy inkább a legtöbb helyen felállítására⁶³) pedig létrehozta az Erdélyi Szociális Szervezetet. Ebbe a tevékenységbe – anyaországi és főleg korábbi, felvidéki mintára⁶⁴ – igyekeztek a társadalmi egyesületeket is bevonni, településenként munkaközösséget alkotva belőlük. Ezek a szociális – későbbi nevükön közjóléti, majd nép- és családvédelmi – bizottságok a katonai közigazgatás 1940. december 31-i megszűnte után is működtek, ahogy arról később még szót ejtünk.

A visszacsatolás után az anyaországban nagyobb részt 1920 után életre hívott országos szervezetek azonnal igyekeztek az észak-erdélyi területeken is fiókokat létesíteni. Első volt közöttük a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége,⁶⁵ de hamarosan követte az Egyesült Női Tábor, Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége, a Baross Szövetség vagy éppen az orvosokat tömörítő, jobboldali Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete és az azt is felülmúlni szándékozó Egészségpolitikai Társaság.⁶⁶ A Stefánia Egészségvédelmi Szövetség – pontosabban az azt 1940-ben „elnyelő” állami Zöldkereszt – a bevonulás napjától kezdődően szervezte az egészségvédelmi köröket.⁶⁷ Szintén az első szervezetek sorában volt a cserkészlet is.⁶⁸ Nem sokkal később olyan egyesületek is létesítettek fiókokat, mint a Katolikus Háziasszonyok

61 *Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén.* 1940.

62 A visszacsatolt területen megjelenő 168 magyar lap közel felét, 73-at javasolták betiltani; ez az arány a román lapoknál 70% volt (az 56-ból 9 jelenhetett meg a továbbiakban); a három német lap továbbra is működhetett, míg a zsidónak megjelölt lapokat kivétel nélkül betiltásra javasolták. Az engedélyezés és tiltás kérdésében nem lehet pontosan tudni, hogy mi vezérelte a katonákat: tiltó listára került pl. a magyar érdekekért a lehetőségek határain belül mindig kiálló, amúgy inkább konzervatív szellemiségű szatmárnémeti napilap, a *Szamos* is. A fennmaradt sajtóanyag alapján azonban úgy tűnik, hogy ez és még néhány lap a kezdeti tiltás ellenére megjelenhetett.

63 E két területen a romániai viszonyok még a – különben szintén sok kívánnivalót maga után hagyó – magyarországi állapotokat is mélyen alulmúlták. (*Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására, 1940; Tájékoztató a katonai közigazgatás működéséről a felszabaduló keleti és erdélyi területeken, 1940.*)

64 Hámori 2001.

65 *Édes Erdély, itt vagyunk!* 1940.

66 *Jelentés az Egyesült Női Tábor 1940. munkaévről*, 3; *Erdélyi szervezeteink figyelmébe!* 1941; Megalakult a Baross-szövetség helyi tagozata. *Nagybánya és Vidéke* 1941. május 3. 3.

67 *Az Országos Közegészségügyi Intézet 1940. évi Évkönyve.* 15–16.

68 Az eredeti elképzelések szerint a cserkészek a bevonuló Honvédséggel együtt érkeztek volna és hasonlóan a Felvidékhez a segélyezésben lett volna fontos szerepük, azonban a katonai közigazgatás belépésüket – saját biztonságukra való tekintettel – nem engedélyezte. (Erdélyi Szociális Szervezet iratai. Arhivei Naționale Jud. Mureș, Cooperative Sociale, 1. dob. 2. dossz. 6/1940.)

Szövetsége, a Gyermekvédő Liga, vagy éppen a Katolikus Patronage.⁶⁹ Mindez az államhatalom teljes körű támogatása mellett történt: Teleki Pál miniszterelnök is szorgalmazta az alig egy éve megszigorított egyesülési jog enyhítését az észak-erdélyi területek egyesületi életének felvirágoztatása érdekében.⁷⁰ Az újonnan létrejött katolikus hivatásrendi és népfőiskolai szervezet, a KALOT⁷¹ is gyorsan megalapította Észak-Erdélyi fiókjait, egyszerre támaszkodva a román főhatalom időszakában a néphez sokkal közelebb került alsópapság társadalmi aktivitására⁷² és a kormányzat jóindulatára, illetve – különben elég csekély – anyagi támogatására.⁷³ Hasonló utat járt be a munkásság számára alapított EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztályok) és a Hivatásszervezet is.⁷⁴ Az Actio Catholica szintén gyorsan kiépítette észak-erdélyi szervezetét.⁷⁵ A katolikus egyházon belül kivételnek számított az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség, mely a román főhatalom elején, 1921-ben alakult és 1940 után is megőrizte különállását.⁷⁶ E szervezetek Budapestről jövő, de katonai közigazgatás részéről is tapasztalható támogatása mögött megtalálható volt az addig működött helyi szervezetekkel szembeni – részben az információhiányból fakadó, részben pedig korábbi román működési engedély miatti – bizalmatlanság is. Az anyaországi egyesületek számára komoly előnyt jelentett, hogy nemcsak a magyar belügyminiszter által láttamozott alapszabállyal bírtak, hanem tevékenységük is ismert volt a magyar hatóságok előtt.

Úgy tűnik, hogy szövetkezetek kérdésében a budapesti kormányzat egyáltalán nem tartotta lényegesnek a társadalmi önszerveződést: bennük nem ennek eszközeit, hanem pusztán gazdasági szervezeteket látott. Így azokat – anyaországi mintára – központi irányítás alá helyezték: a hitelszövetkezeteket az Országos Központi Hitelszövetkezet, a többit pedig a Hangya központja alá rendelték, annak ellenére, hogy

69 OKI Évkönyv 1941.

70 Minisztertanács, 1940. december 5. 30. napirendi pont. Az egyesülési jog korlátozásáról szóló 8110/1939. ME. sz. rendelet kiegészítése. MOL K-27. 218. dob. Úgy tűnik, hogy az egyesületek vezetőire az anyaország és a visszacsatolt területek közti 30 napos – később meghosszabbított – utazási tilalom sem volt érvényes.

71 Kovács (1990) két népfőiskolát említ meg, Szatmárnémetiben és Szilágysomlyón. Emellett azonban népfőiskolai tanfolyam volt Sepsiszentgyörgyön is, Csíksomlyón pedig állandó népfőiskola létesült. (Csíksomlyón megkezdte működését a KALOT-népfőiskola. *Székely Nép* 1941. február 6. 4.; Két hónap múlva megépül a csíksomlyói népfőiskola. *Székely Nép* 1941. augusztus 17. 5.; Megnyitották a csíksomlyói Kaláka Székely Leány Népfőiskolát. *Székely Nép* 1941. november 18. 5.; Ünnepeles keretek között nyitották meg a csíksomlyói KALOT-népfőiskola második évfolyamát. *Székely Nép* 1941. december 3. 7.; Az Ákosfalán megnyílt népfőiskola szoros kapcsolatot akar fenntartani a csíksomlyói Kalot népfőiskolával. *Székely Nép* 1942. január 6. 3.; Záróvizsgát tartott a Kalot Népfőiskola faluvezetőképző tanfolyama. *Székely Nép* 1942. február 4. 5.; „Krisztusibb embert, művelt falut, életerős népet, önérzetes magyart”. Megnyílt a 800 ezer tagot számláló KALOT szatmári népfőiskolája. *Szamos* 1942. január 28. 3.

72 Gyallay-Pap 1931.

73 Az észak-erdélyi katolikus papság szociális szemlélete – mely alaposan eltért az anyaországi papok elég nagy részének, és különösen a felsőklérusnak társadalmi kérdésekben tanúsított konzervatívizmusától – külön tanulmányt érdemelne.

74 Megalakult az EMSZO sepsiszentgyörgyi csoportja. *Székely Nép* 1941. február 25. 2.; a cikk szerint Észak-Erdélyben ez volt a tizenhatodiknak létrejött EMSZO-csoport.

75 Esztergomi Prímási Levéltár, Serédi Jusztinián bíboros egyházkormányzati iratai, 1484/1941.

76 *Erdélyi Római Katolikus Népszövetség*, 1942. és Mihalovics 1942: 320.

ez ellenkezett az erdélyi szövetkezeti vezetők, köztük a tekintélyes Szász Pál elképzeléseivel.⁷⁷ A megoldás ugyan a szövetkezetek autonómiáját személyi ügyekben, a vezetők megválasztásában (szemben a korábbi román rendezéssel) érintetlenül hagyta, mozgásterük ennek ellenére jóval kisebb lett, mint azt szerették volna. E megoldás értékelése során nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mögötte hasonló szándékok munkáltak, mint a magyarországi egyesületek észak-erdélyi térfoglalásának kormányzati szintű támogatása kérdésében.

Ha pusztán az éves jelentéseket tekintjük át, akkor az észak-erdélyi terület társadalmi szervezeteinek és a szövetkezeteknek a visszailleszkedése az anyaországhoz zökkenőmentesen ment végbe. Ez azonban korántsem volt így. Súlylódások már kezdetben is lehettek, azonban a sajtó számára kiadott kötelező irányelvek értelmében ezeket nem lehetett nyilvánosságra hozni.⁷⁸ A Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályára (illetve annak utódához, a Nemzetpolitikai Szolgálathoz) befutó bizalmas jelentések közül több is kifogásolta egyfelől az „erdélyiek hozzáállását” a társadalmi szervezetek és egyesületek alapításához, másrészt pedig a helyi katonai közigazgatási hatóságok és később a civil közigazgatás viselkedését.⁷⁹ Az előbbieket esetén általában háromféle panasz merült fel. Az első kettő az egyesületek önállóságának túlzott óvását róta föl, kifogásolva, hogy helyi szinten olykor a határozott hatósági nyomás dacára sem mindig hajlandók az együttműködésre, másodsorban pedig az országos szövetségekbe való kooptálódást sem sietik el.⁸⁰ Magyarozatként általában a román érában szerzett kellemetlen tapasztalatokat említették a jelentések szerzői. A panaszok harmadik csoportját – 1944-ig visszatérően – a középrétegek passzivitásának felemlegetése alkotta. Ebben a kérdésben a magyar egyesületi élettel foglalkozók várakozása fordult a visszájára: míg 1940 őszén sokan nem győzték dicsérni Erdély tisztultabb, demokratikusabb szellemét, a társadalmi élet

77 Az erdélyi magyar szövetkezeti vezetők kívánsága az volt, hogy a kolozsvári magyar központ maradjon meg, az öt román központot ellenben számolják fel, és az OKH irányítása alatt szerveződjön helyettük egy. A szászok – akiknek központja Romániában maradt – választhattak volna a kettő között. A partiumi szövetkezeteket ellenben az OKH alá rendelték volna. Minderre szerintük azért volt szükség, mert Magyarországon csak a szövetkezetek egy csoportja van központi irányítás alatt. Tervük szerint pl. a fakitermelő szövetkezetek kivételt képeztek volna, mert azok mind románok voltak. A megoldás könnyítést jelenthetett a Romániában maradt 117 szövetkezet helyzetén is (melyekkel szemben a román hatóságok retorziókat léptettek életbe). Ezzel szemben a minisztérium álláspontja az volt, hogy minden szövetkezet olvadjon be oda, ahol a „helye van”: a takarékok az OKH-ba, a beszerzők és értékesítők az IOKSZ-ba és a Hangyába. Varga József iparügyi, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter ehhez hozzátette, hogy véleménye szerint a román és szász központ létesítése nemzeti szempontból „szerfelett aggályos”. A minisztertanács eszerint határozott. (Minisztertanács, 1941. november 16. 41/a. napirendi pont. A keleti és erdélyi területeken lévő szövetkezetek szervezetének kérdései. MOL. K–27. 216. dob.)

78 *Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén*, 1940. Az Utasítás értelmében az anyaországról nem lehetett kedvezőtlen véleményeket közölni, de a katonai közigazgatás ezt gyakran úgy értelmezte, hogy az anyaországi személyekről sem...

79 A kérdést részben érintettük: Hámori 1997.

80 A *Református Szemle* szerint pl. a katonai közigazgatás mellett működő Erdélyi Szociális Szervezet azt a felvilágosítást adta, hogy addig egyetlen szociális célú egyesület sem kap működési engedélyt, amíg fel nem veszi a kapcsolatot a helyi szociális bizottsággal. (*Egyházunk a szociális munka szolgálatában*, 1940.) Ugyanakkor a szociális tanácsadók 1938-as országos értekezletén Vajna Vilmos arra hívta fel a figyelmet, hogy az csúcsegyséletek inkább politikai érdekléppel foglalkoznak, szakirányítással pedig csak a legritkább esetben (Vajna 1938–39).

magyarországi rétegek közti merev elzárkózásának a hiányát, addig 1942 elejére, derekára általános lett a panasz, hogy az észak-erdélyi magyar középosztály elvonul a társadalmi munkából és reá számítani nem lehet. Még Kós Károly is csalódását hangoztatta, s úgy vélte, hogy az erdélyi középosztály a legjobb úton van afelé, hogy idomuljon anyaországi társához, azaz hátat fordítson a népi munkának és mindent az államtól várjon.⁸¹

Kós Károly aggodalmai beigazolódni látszottak. Annak az egyesületi, önszerveződő aktivitásnak, amit a felszabadulás körül tapasztalni lehetett, egy-másfél év után nyomát is alig lelteni.⁸² Az észak-erdélyi középosztály visszavonulásának okai között az egyik az anyaországból Erdélybe helyezett közigazgatási tisztviselők és a helyi társadalom közti ellentétek jelölhetőek meg.⁸³ Ehhez hozzájárultak az 1941–42-es évek közellátási zavarai és a mind az anyaország, mind pedig Észak-Erdély részéről is tapasztalható „csodavárás” – mindezek pedig törvényszerűen vezettek csalódásokhoz. Fokozta ezt az egyik legismertebb, legelkeseredettebb és legrosszabb szájjú vita a „kié Erdély?” kérdésről.⁸⁴ Teleki Pál miniszterelnök ugyanis az észak-erdélyi bevonuláskor tartott beszédében azt a szállóigévé vált kijelentést tette, hogy „Erdély az erdélyieké”, azaz az erdélyi közigazgatásban és közszolgálatokban nagyobbrészt erdélyieket kell foglalkoztatni. Később ezt erdélyi részről számosan szóvá tették, sokallva az anyaországból jött tisztviselők számát, sőt olykor kifogásolva azok felkészültségét és kontraszelektációját is.⁸⁵ Jóval kevésbé ismert körül-

81 Páldy Róbert: Erdély szellemi válsága. *Magyar Út* 1941. július 24. 4.

82 Jellemző példa, hogy a legtöbb Magyarországnak ítélt városban a román hadsereg ki- és a Honvédség bevonulása közti időszakban önkéntesekből, javarészt a helyi polgárságból összeálló polgárőrség tartotta fenn a rendet. (Polgárőrség veszi át Kolozsváron a rendfenntartást a román hadsereg kivonulása után. *Keleti Újság* 1940. szeptember 5. 3; Zilahon magyar polgárőrség működik közre a rend fenntartásában. *Keleti Újság* 1940. szeptember 3. 3.)

83 A sok idézhető példa közül talán az egyik legjellemzőbb Gulyás Gábor írása a *Magyar Út* című folyóiratban. Ő az erdélyi szellemiséget abban vélte felfedezni, hogy az első magyar bálon az alispán és a polgármester együtt táncolt a borbélyal és a kereskedősegéddel... Ugyanakkor, alig fél évvel később már csak hajlongást és jelentéktelen sérelmek felemlegetését látta maga körül. Ehhez hoztatta azt is, hogy számára Erdély szelleme akkor tűnt el, amikor szemébe ötlött „az első méltóságos úr, aki megsértődik a címe nem használásáért; az első bál, amelyik zártkörű; az első méltatlankodás, mert nem jutottunk be állami állásba” (Gulyás 1941). Egyébként megjegyzendő, hogy csaknem minden város polgármestere, sőt, már a katonai közigazgatás is irányelveket adott ki a „közönséggel való bánásmódról, és azokban lényegesen szigorúbb irányelveket fektettek le az anyaországiaknál. (A katonai közigazgatás utasításai, amiket Teleki Pál személyes kérésére adtak ki: Vkf. Eln. 1. 5763/1940. Hadtörténelmi Intézet Levéltára és I. Hadtestparancsnokság 289/l. hdt. Uo. I. b.-1940.; Keledy Tibor rendelete Kolozsváron: Viselkedés a hivatalban. *Ellenzék* 1941. február 3. 3; Szatmárnémeti polgármesteréé: Dr. Csóka László polgármester rendelete a tisztviselők-höz a közönséggel való bánásmódról. *Szamos* 1940. december 5. 4.)

84 Móricz Zsigmond: Erdély az erdélyieké? *Reggeli Magyarország* 1941. március 19. 5. A neves szerzőnek egyébként külön engedélyt kellett kérnie a Sajtóellenőrző Bizottságtól a kényes téma megírására, megígérve, hogy a „bürokrácia túlkapásait” nem fogja szóvá tenni (*Nem engedélyezem!* 1975: 362–363).

85 Közéjük tartozott az érzékeny elemző, Jakab Antal is, aki nem annyira az anyaországból jött a városi tisztviselők számával, hanem a falusiak szakértelmével és hozzáállásával volt mélységesen elégedetlen. (Jakab Antal: Az erdélyi magyar falu útja. *Székely Nép* 1941. október 15. 3; 17. 3; 19. 9; 21. 5; 22. 5; 26. 11; 29. 5; november 1, 11; 8. 5.) A kérdést említve okvetlenül szólni kell az áthelyezések során érvényesülő eljárásról: általában a városi és törvényhatósági közigazgatási szervek vezetőit szólították fel az áthelyezendőek kijelölésére – azok pedig a listára érthető módon ritkán vették fel a legjobb és legképzettebb, legszorgalmasabb munkatársaikat...

mény, hogy az áthelyezett tisztviselők is feszülten és sértődötten élték át ezt a helyzetet, ami gyökeresen eltért mindentől, amivel eddig találkoztak; ez valószínűleg tovább paralizálta az erdélyi középosztály társadalmi aktivitását.⁸⁶ Úgy tűnik, hogy korántsem csak az állások betöltéséről, vagyis a megélhetési lehetőségek elosztásáról volt szó, hanem sokkal mélyebb, érzelmi elkülönülés és bizalmatlanság alakult ki – legalábbis egyes helyeken – az anyaországból áthelyezett és az erdélyi származású tisztviselők, különösen pedig a román szolgálatból átvett tisztviselők között.⁸⁷ Sok esetben a viszály magvát a hozzáértésben és türelemben nemigen jeleskedő katonai közigazgatás vetette el, amikor a minisztertanács határozott tilalma ellenére állásokba vettek fel, sőt véglegesítettek is – gyakran rátermettségre, olykor pedig végzettségre való tekintet nélkül – különböző „támogatottsággal” rendelkező személyeket.⁸⁸

TÁRSADALOMSZERVEZÉS – FELÜLRŐL

Az észak-erdélyi munkásszervezetek, szakszervezetek a román főhatalom éveiben lényegében nem működtek: a már említett céhtörvény értelmében csak az ún. munkáskamarák léteztek legálisan. Az újrakezdés csak 1941. elején, a polgári közigazgatás felállítása után került sor. Ekkor viszont viszonylag gyorsan aktivizálódtak, s zömük csatlakozott a budapesti szakszervezeti központokhoz, azoknak észak-erdélyi fiókszervezeteivé nyilvánítva magukat, amiről a *Népszava* rendre hírt is adott.⁸⁹ Addig szakszervezeti képvisellel nem bíró szakmák körében is sikerült szakszervezeti csoportokat alakítani, sőt néhány kisiparost is csatlakozásra bírtak.⁹⁰ Ugyanakkor a kereskedelmi- és magánalkalmazottak szervezete távol tartotta magát a szociáldemokrata szervezetektől, sőt Nagyváradon az ellenlábás, a Gömbös-kormányzat alatt

86 Varga József Kézdivásárhely tanácsnoka például egyszerre róttá fel a városi polgároknak a „szociális szolidaritás hiányát”, azt, hogy mindent a közigazgatástól várnak – és azt, hogy nem hajlandóak elfogadni annak irányítását (Varga 1943). Ugyanerről ír Végh József (1942) is. Az interjúk során is találkozni lehetett ilyen véleményekkel (Csery Kálmán- és Both Ákos-interjú).

87 Nagyszalontán pl. még 1942-ben is – amikor értelmiségi munkanélküliségről már nemigen lehetett beszélni – közfelháborodást keltett annak a híre, hogy Hadady Imre polgármester további anyaországi tisztviselők szolgálatba állítását javasolta. (Csonkaországi tisztviselők idehelyezéséről beszélnek. *Nagyszalontai Az Újság* 1942. február 28. 2.) Végh József (1942) pedig egyenesen úgy fogalmazott, hogy a már 1940. szeptember 1. előtt is szolgálatban állt (tehát a román közigazgatás alatt kinevezett) tisztviselők „megtanultak rettegni” mindkét éra alatt.

88 Minisztertanács, 1941. június 24. 4. napirendi pont. A kölcsönösség alapján megoldandó szövetségi kérdésekről szóló magyar–román memorandum ismertetése (PM). Ilyen hatásköri összeütközések egyébként már korábban, Kárpátalja kapcsán is voltak. (Minisztertanács, 1939. április 4. 35. napirendi pont. A Kárpátalja területen a közigazgatást érintő intézkedéseknél a miniszterelnökség állásfoglalásának kikérése.)

89 Marosán György sütőmunkás (sic!): Néhány szó az erdélyi sütőmunkásságról. *Népszava* 1940. október 22. 2.

90 A kolozsvári szücsmunkások helyi csoportja. *Népszava* 1941. február 21. 7; Megalakult a kolozsvári bőrmunkások szervezete. *Népszava* 1941. március 12.; A kolozsvári szociáldemokrata kisiparosok. *Népszava* 1941. április 4. 8.

alakult jobboldali „sárga” szakszervezet, a Nemzeti Munkaközpont kötelékébe léptek, ami a *Népszava* részéről dühödt ellentámadást váltott ki.⁹¹

A Nemzeti Munkaközpont és szociáldemokrata szakszervezetek másutt is versenyfutást folytattak a magyar munkásság újonnan létrejövő szervezetei fölötti befolyás elnyeréséért. A szociáldemokraták a hagyományos szakszervezeti elit baloldali érzelmeire igyekeztek építeni,⁹² velük szemben a Munkaközpont maga mögött tudhatta budapesti kormányzat és a felszabadult területek közigazgatásának támogatását is. A Munkaközpont mellett nem csak annak nemzeti elkötelezettsége és jobboldali ideológiája szólt – amibe az antiszemitizmus felhangjai is gyakran vegyültek –, hanem az a körülmény is, hogy e szervezet kezdettől korporatív alapú, „osztályfeletti” szervként határozta meg magát, s egyszerre kívánta tömöríteni a munkásokat és tisztviselőket, illetve a munkaadókat.⁹³ Mindez egybevágott azzal az elképzeléssel, mely Észak-Erdély társadalmában a társadalmi rétegeket összekötő, illetve azokon átnyúló érdekeket kereste, és nemzeti alapon, az osztály- és réteg-érdeket félretéve akarta megszervezni a magyarságot. (Ezzel a gondolattal különben az első hónapokban maguk a szociáldemokraták sem szálltak szembe egyértelműen, de az Erdélyi Magyar Párt 1941. május 28-iki újjáalakulása és programhirdetése kapcsán már ismét a helyi politikai elitől való idegenkedés, a munkásság különállásának és sajátos osztályérdekeinek hangsúlyozása vált uralkodóvá.⁹⁴ Sajátos módon a *Népszava* véleménye ezúttal – kivételesen – megegyezett a hasonlóan érvelő nyilas *Magyarság-éval*...⁹⁵) A híradásokból⁹⁶ úgy tűnik, hogy a szociáldemokraták elsősorban Kolozsváron és részben Nagyváradon, azaz a visszacsatolt területek két nagyvárosában értek el sikereket,⁹⁷ míg a kisebb Szatmárnémetiben, Nagybányán illetve a székelyföldi munkásság körében a Munkaközpont volt hatékonyabb.⁹⁸

91 Szervezkednek a nagyváradai magántisztviselők. *Új Magyar Munkás* 1940. november 16. 2.; Amire a N.M.K. jogosult. *Népszava* 1940. november 9. 5. Mi történt a kolozsvári kereskedelmi és magánalkalmazottak tisztújító közgyűlésén? *Népszava* 1941. június 7. 8.

92 Erről részletesen szól Marosán 1968: 603–614.

93 A *Népszava* igyekezett ezt a Nemzeti Munkaközpont ellen fordítani, azt hangoztatva, hogy a Munkaközpont voltaképpen a román munkakamara, a Reuniunea Meseriasilor Roman ideológiai örököse, sőt annak módszereivel és részben embereivel dolgozik. (Mi történtik Váradon? *Népszava* 1940. október 18. 4. és A kolozsvári szervezetek közgyűlése előtt. *Népszava* 1941. január 14. 8.)

94 „Erdélyben a szervezett munkásság nem tagadta meg magyarságát”. *Népszava* 1940. szeptember 13.; A szervezett munkásság ellenállásán tört meg az elrománosító törekvés az erdélyi gyárakban. *Népszava* 1940. szeptember 19. 5.; Az Erdélyi Párt és programja. *Népszava* 1941. június 7. 3.

95 Emődý Zoltán: Történelem és az Erdélyi Párt. *Magyarság* 1941. június 5. 3.

96 A cikkek természetesen nem nélkülözték a propagandisztikus elemeket sem, illetve egymás harcos (ami inkább a *Népszavára* volt jellemző) illetve gúnyos cáfolatát sem (ezzel inkább a magát Észak-Erdélyben „birtokon belül” érző Nemzeti Munkaközpont élt).

97 A nagyváradai sütőmunkások kitarának a szakszervezeti gondolat mellett. *Népszava* 1940. november 3. 11.; Marosán György: Az erdélyi sütőmunkások között. *Népszava* 1940. november 10. 10.; Az erdélyi bánya- és kohómunkások csatlakoztak a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségéhez. *Népszava* 1941. január 10. 8.; A kolozsvári szervezetek közgyűlése előtt. *Népszava* 1941. január 14. 8.; A kolozsvári szücsmunkások helyi csoportja. *Népszava* 1941. február 21. 7.; Megalakult a kolozsvári bőrmunkások szakszervezete. *Népszava* 1941. március 12. 7.; A kolozsvári húsipari munkások. *Népszava* 1941. június 19. 7.

98 Erdély munkássága hatalmas tömegekben csatlakozik a Nemzeti Munkaközponthoz. *Új Magyar Munkás* 1940. november 30. 1.; Egész Háromszék megye lakossága csatlakozott a Nemzeti Munkaközponthoz. *Új Magyar Munkás* 1941. február 23. 5.; Nagybánya és Alsófernezely munkássága

A Munkaközpont mellett a munkásfőiskolák és szabadegyetemek voltak azok a szervezetek ahol a legvilágosabban látszott az a szándék, hogy a munkásokat és a magasabb társadalmi állású egyéneket egy közösségbe tömörítsék, oly módon azonban, hogy a mintaadó, a közösség szellemiségét meghatározó erő a középosztályi tagság legyen, az összekötő kapocs pedig a nemzeti sorsközösség tudata.⁹⁹ Ilyen intézményeket Észak-Erdély-szerre csaknem mindenütt alapítottak.¹⁰⁰ A szervezésben – hasonlóan a szintén népfőiskolai jelleggel bíró, de szándékait és szellemiségét tekintve sok szempontból más jellegű KALOT-hoz – a katolikus klérus illetve az EMSZO és a Hivatásszervezet aktívan közreműködött. A munkások részvétele meglehetősen vegyes volt: Kolozsváron pl. mindössze 150 beiratkozott tagról írtak 1942-ben.¹⁰¹ Ugyanakkor Nagybányán és környékén a Nemzeti Munkaközpont szervezésében és a közigazgatás hathatós támogatása mellett a munkásság nagyobb részét sikerült beszerveznie a munkás- és szociálpolitikai ügyekért felelős, de bizonyos közhatalmi jogokkal is felruházott hadiüzemi titkárnak.¹⁰² A nagybányai munkásfőiskola a korra jellemző szabadidő-intézmény volt: egyszerre gondoskodott a munkásság érdekvédelméről,¹⁰³ kultúrálódásáról és „a nemzetlenítés, baloldali nevelés ellensúlyozásáról, egészséges magyar szellem kialakításáról”.¹⁰⁴ Úgy tűnik, hogy a nevelés alanyai, Nagybánya és környékének munkássága az első hónapokban valóban érdeklődéssel kísérte a szervezet működését, amiben komoly szerepe lehetett, hogy az állami bányavállalat által támogatott munkásfőiskola 1942-re már olyan távoli munkaterekre is kiterjesztette működését, mint a társadalombiztosítás. (Jellemzően nem anyagi okok miatt keltek versenyre az OTI-val, hanem egyfelől a „bajtársias szellemet jelképező” hagyományos bánya-társláda felélesztése érdekében, másrészt, hogy a munkásságot és a tisztviselői kart az intézményen belül köze-

szakított a szociáldemokráciával. *Új Magyar Munkás* 1941. március 23. 5.; A marosmenti fatelepek munkássága felsorakozik az NMK zászlaja alatt. *Új Magyar Munkás* 1941. április 5. 3.; Két-ezer főnyi munkástömeg jelenlétében alakult meg a nagyszalontai NMK. *Új Magyar Munkás* 1941. május 18. 5.; Székelyföld munkássága híven kitar az NMK zászlaja alatt. *Új Magyar Munkás* 1941. október 18. 6.; Polgári iskolai magánvizsgára készítik elő a sepsiszentgyörgyi munkásságot. *Székely Nép* 1942. január 8. 3.; A csiki munkásság is visszautasította a szociáldemokraták rágalmaikat. *Székely Nép* 1943. május 30. 2.

99 Világosan kiderült ez pl. Szatmárnémeti esetében, ahol az alapítók hangsúlyozták, hogy a „A munkásnevelés társadalmi kötelesség [...] ha ezt a népréteget magunkhoz emeljük, önmagunkat becsüljük meg vele”; hozzátették azt is, hogy nem az „önképzőkori tevékenység” a cél, hanem a munkásság „tudatnevelése”, a nemzeti és munkásöntudat erősítése. (Munkásfőiskolát alapítanak Szatmárnémetiben. *Új Magyar Munkás* 1941. augusztus 23. 5.)

100 *Tíz munkásfőiskola* 1942; A Magyar Evangéliumi Munkásszövetség új munkáéve. *Székely Újság* 1942. október 4. 1. Munkásfőiskola alakul Szatmárnémetiben. *Szamos* 1941. augusztus 2. 3; A Nemzeti Munkaközpont szatmári szervezete tovább folytatja nagyarányú munkáját. *Szamos* 1942. április 16. 3.

101 Csizmadia 1942.

102 Csizmadia 1942. A hadiüzemi titkári vagy megbízotti intézményre nézve ld.: *Magyarország a második világháborúban* 1997: 148.

103 A nagybányai bányászok legkisebb munkabére. *Új Magyar Munkás* 1941. július 20. 1.

104 *Új Magyar Munkás* 1941. július 20. 1; ill. Nemzeti alapon szervezkedik a nagybányai munkásság. *Nagybánya és Vidéke* 1941. január 18. 3; Erdély munkássága ragaszkodik jogaikhoz. *Nagybánya és Vidéke*, 1941. február 1. 6.; A Nemzeti Munkaközpont nagygyűlése. *Nagybánya és Vidéke* 1941. március 1. 3.; Képkiallítás a Munkásfőiskolán. *Nagybánya és Vidéke* 1941. augusztus 23. 1.; Munkásfőiskola gondoskodik Nagybányán a munkástömegek nemzeti neveléséről. *Ellenzék* 1942. április 4. 10.

lítsék egymáshoz).¹⁰⁵ Kezdetben viszonylag nagy teret engedtek a munkásoknak a főiskola vezetésében, ez azonban fokozatosan megváltozott s „visszaállt a rend”: míg 1941 elején a vezetőség fele volt munkás, addig 1942 nyarán már kétharmadot tettek ki a tisztviselők, altisztek és külső személyek (így a szervezésben kezdettől nagy aktivitást kifejtő katolikus esperes-plébános), 1943-ban pedig a 17 fős vezetőségbe már csak mutatóba került be egy bányász és egy lakatos.¹⁰⁶

A nagybányaitól eltérő folyamatok játszódtak le a közeli Szatmárnémetiben. A Népközösség itt – a már említett Magyar Önvédelmi Szervezet leleplezése miatt – szinte semmiféle tevékenységet nem fejthetett ki. A magyar főhatalom visszaállítása után, 1940 őszén ezért is hozták létre a Magyar Munkaközösséget, melynek programjában a város és vidéke magyar társadalmának (melybe a helyi sváb lakosságot is beleértették) megszervezése állott, tekintet nélkül arra, hogy melyik társadalmi rétegből származik az illető.¹⁰⁷ A Munkaközösség elsőnek a menekültek ellátását szervezte meg, és gyűjtést indított 60 diák közreműködésével, 1000 pengő bevétellel. Ez első látszatra nem tetszik soknak, azonban Szatmárnémeti lakossága az utolsó hónapok bizonytalan helyzete és a román katonai és polgári közigazgatás gyakran túlkapaszkodásokba hajló tevékenysége nyomán nagyon súlyos anyagi helyzetbe került, így ez az 1000 pengő a nagyfokú társadalmi szolidaritás bizonyosságául értékelhető.¹⁰⁸ Néhány héttel korábban a megyei napilap már a Munkaközösség vezetőinek bizonytalanságáról számolt be: a katonai közigazgatás megszűnte utáni időre nemigen voltak elképzeléseik.¹⁰⁹ Végül december 18-án kilenc szakosztállyal alapult meg a Munkaközösség végleges szervezete¹¹⁰ – hogy aztán jogtanácsadó népiroda felállítása és népfőiskolai tanfolyam meghirdetése után az érdeklődés hiányában csendben ki is múljék...¹¹¹ Amikor pedig 1941 nyarán a városban munkásfőiskola szervezésébe kezdtek, az immár a Nemzeti Munkaközpont színeiben történt, a Magyar Munkaközösség nélkül.¹¹²

Sajátos társadalomszervezési kísérletet jelentett az Országos Nép- és Családvédelmi Alap is. Az 1938 óta Péccsett és az akkor még csonka Szatmár vármegyében kísérlet-

105 A régi bánya-társláda. *Nagybánya és Vidéke* 1942. május 16. 1.

106 A Munkásfőiskola munkaprogramja és vezetősége. *Nagybánya és Vidéke* 1941. január 2, Melléklet; A munkaközpont nagybányai szervezetének új tisztikara. *Nagybánya és Vidéke* 1942. augusztus 29. 3.; Megválasztották a Munkásfőiskola új vezetőségét. *Nagybánya és Vidéke* 1943. szeptember 18. 6.

107 A Magyar Munkaközösség hírei. *Szamos* 1940. november 19. 6.

108 Szatmár munkában. *Szamos* 1940. november 5. 2.

109 A Magyar Munkaközösség hírei. *Szamos* 1940. november 27. 4.

110 Kultúr-; városi; ipari-, kereskedelmi és közgazdasági; mezőgazdasági; szociális- és népegészségügyi; testnevelési; propaganda és társadalmi szakosztályokat állítottak fel, elnökökkel, titkárokkal – ám úgy tűnik, jószérivel tagság nélkül... (A szatmári Magyar Munkaközösség a magyar jövő kiépítését akarja elvégezni. *Szamos* 1940. december 19. 4.)

111 Az 1941. téli-tavaszi népfőiskolának 165 beiratkozott hallgatója volt. (Ünnepélyes külsőségek között nyert befejezést a Magyar Népfőiskola téli előadásciklusa. *Szamos* 1941. március 19. 4.) A népiroda szervezését azzal indokolták, hogy „mindenki, aki kicsi, gyöngye vagy félénk ebben a városban, elmondhassa kívánságait” (A Magyar Munkaközösség közleményei. *Szamos* 1941. február 4. 6.) 1941. nyarán újra népfőiskolai tanfolyamot indítottak, de ekkor már a Nemzeti Munkaközpont szervezésében; a Magyar Munkaközösség tevékenységéről az utolsó hír 1941. május 17-én jelent meg. (Anya és csecsemővédelem hazánkban. *Szamos* 1941. május 17. 3.; Munkásfőiskola alakul Szatmárnémetiben. *Szamos* 1941. augusztus 2. 3.)

112 Munkásfőiskola alakul Szatmárnémetiben. *Szamos* 1941. augusztus 2. 3.; Munkásfőiskolát alapítanak Szatmárnémetiben. *Új Magyar Munkás* 1941. augusztus 23. 5.

képpen létesített, majd az 1940: XXIII. törvénycikkkel az egész ország valamennyi vármegyéjében megszervezett intézmény elsődleges célja a négy és annál több gyermekkel bírók megsegítése volt, oly módon, hogy a kölcsönképpen kapott egyszeri, általában nagyobb szabású juttatás révén a család egésze szocializálódjék.¹¹³ Ezt szociális védőnők és társadalmi szervezetek is segítették: egyrészt alaposan megrostálták a jelentkezőket, másrészt a juttatás után ellenőrzést gyakoroltak felettük. A két irányító szerv közül a törvény és végrehajtási rendeletei nem a védőnőknek, hanem a községi és városi munkaközösségeknek szántak nagyobb szerepet. Ennek csak egyik oka volt, hogy még középtávon is reménytelen volt elérni azt az ideálisnak tartott helyzetet, amikor egy-egy védőnőhöz csak egy járás tartozott volna (ami a csekély útátalány miatt amúgy is csak félmegoldást jelenthetett).¹¹⁴ Fontosabb volt, hogy a munkaközösségekben sokkal többet láttak, mint pusztán helyben „kéznel levő” szövet: olyan testületeknek képzeltek el a ezeket, melyek képesek a társadalom kohézióját megerősíteni, sőt, ha kell, újra megteremteni. Maga a kohézió is többféle kapcsolatrendszerre tart: egyfelől a helyi munkaközösségekbe valamennyi, karitatív vagy karitással akár csak alkalmilag is foglalkozó egyesületnek kötelező volt belépni, felekezetre való tekintet nélkül. Másfelől nemcsak ezen egyesületek – általában a helyi elit nőtagjaiból és papokból, lelkészekből kikerülő – vezetőségét „hozta össze”, hanem kapcsolatot teremtetett a település legszegényebb rétegei felé is, majd amikor a hadigondozás is feladataik sorába került, szinte az egész település valamennyi családjára kiterjedt munkakörük.¹¹⁵ A nép- és családvédelmi munkaközösségek a helyi társadalom újraintegrálását mindenekelőtt nevelés útján kellett, hogy végezzék. A nevelés jelentette egyfelől a tagok nevelését (társadalmi szolidaritásra), másfelől a gondozottak nevelését: nemcsak életkörülményeik, hanem életformájuk, mentalitásuk, sőt akár szexuális szokásaik átalakítását is.¹¹⁶ Emellett törekedtek arra is, hogy a juttatottakból, különösen a házhoz juttatottakból – akiket emiatt is igyekeztek telepszerűen elhelyezni – közösséget formáljanak.¹¹⁷

113 A vármegyei szociális tanácsadók 1938-as pécsi országos értekezletén körvonalazott szervezet célja nem volt kevesebb, mint egy olyan társadalom megszületésének segítése, mely ugyan nem osztályok nélküli, de „amelyen belül a társadalmi rétegződések határvonalai elmosódnak.” (Vizy 1938–39.)

114 Az egyetemi szociális tanfolyamok tárgyában kiadott 4150/1942. ME. pl. 1946. január 1-ig adott haladékot, hogy a városi és vármegyei szociális felügyelők és közjóléti előadók szakképzettséget szerezzenek, de a szociális védőnőkről nem szólt.

115 A hadigondozást a Vármegyei Közjóléti Bizottságok megalapításáról szóló 195.000/1938. IX. BM. körrendelet ezekre a testületekre bízta, de a községekben csak 1941-ben lett kötelező hadigondozó bizottságokat alakítani (195.000/1938. IX. BM. körrendelet a Vármegyei Közjóléti Bizottságok megalapításáról és feladatairól. Somogy Megye Alispánjának Ált. Közig. Iratai, Somogy Megyei Levéltár, IV. 405. b. 13.870/1939.) Annak felismerése után, hogy a nép- és családvédelmi bizottságok és a hadigondozó bizottságok tagsága csaknem mindig megegyezett, az 1.340/1944. ME. egyesítette a kétféle bizottságokat. (*Budapesti Közlöny* 1944. április 12.)

116 Erre nézve lásd Hámori 2003 és 2004.

117 A munkaközösségeknek meglehetősen széles irodalma támadt, azonban a lényegét Bronts Gézáné országos szociális felügyelőnek rövid tanulmánya jól összefoglalta (Bronts 1942). Egyébként a munkaközösségektől meglehetősen sokat váró írások között fehér holló volt Boros Lajos némi képp szkeptikus cikke, aki kétségbe vonta, hogy azok a munkaközösségi tagok, akik soha nem voltak rászorulók, képesek-e egyáltalán hiteles tanácsokkal szolgálni. Boros írása egyébként is „eretnkségek” sorát tartalmazta: így például azt hangsúlyozta, hogy a sorsával elégedetlen, abba bele nem törődő szegényt nem követelőzőnek, hanem inkább törekvőnek kell tekinteni; a munka-

A korabeli híradások, napi- és hetilapok rendre beszámoltak az ONCSA tevékenységéről Észak-Erdélyben. Az Országos Szociális Felügyelőség iratai¹¹⁸ alapján ezek a beszámolók általában számszerűen megbízhatóak: hitelesen közölték, hogy hány esetben és mennyi pénzért juttattak családi házat, szekeret, lovat, tehenet, sertést, aprójószágot, műhelyt, kiskertet, takarmányt, vetőmagot és egyébeket. A kép nemigen tér el az anyaországbelítől: a rászorulóknak a szervezet működésének három és fél éve alatt csak töredékét sikerült megsegíteni (bár ez az arány a nem székelyföldi vármegyék esetén – kivéve a román többségű Máramarost – meghaladta az országos átlagot).¹¹⁹

Az arányaiban viszonylag csekély és lassan csörgedező segítséggel szemben általában viszonylag rövid idő alatt sikerült elérni, hogy majdnem minden községben létrejöjjenek a nép- és családvédelmi bizottságok.¹²⁰ Ezek jó része még a katonai közigazgatás idejében megkezdte működését (mint a már említett Erdélyi Szociális Szervezet háttérintézménye). Az alakulást általában a főszolgabíró vagy a községi jegyző kezdeményezte. Az erről felvett jegyzőkönyvek meglehetősen különböző aktivitást tükröztek. Jellemző tünet volt az is, hogy az idő előrehaladtával egyre szerepyebbek lettek a várakozások: míg az 1940 októberében alakult nép- és családvédelmi bizottságok, munkaközösségek gyakorta a rászoruló gyermekeknek nemcsak a számát, de testi adatait is közölték, és nagyszabású terveket, pl. iparfejlesztést javasoltak felvenni a megyei munkatervbe,¹²¹ addig 1941 elején már inkább csak azt ajánlották föl, hogy a település néhány, a családfő munkaképtelensége miatt nyomorba jutott családját maguk veszik gondozásba.¹²² (A jelenséghez hozzájárult, hogy a munkaközösségek elsőnek a színmagyar községekben jöttek létre, a vegyes lakosságúakban és román többségűekben, ha egyáltalán megalakultak, csak az 1941-es év derekán vagy végén történt meg ez.)

A munkaközösségek összetétele is változóan alakult. A nyugati vármegyékben, akárcsak az ország többi területén a helyi köztisztviselők (jegyzők, tanítók) mellett a nőegyesületek irányítói és a létező vallásos-karitatív egyletek vezetői (akik gyak-

---

közösségi és/vagy védőnői felügyelet helyett pedig a juttatottaknak egymás közötti nevelését helyezte volna előtérbe (Boros 1943). Boros Lajoson kívül az ismert szociálpolitikai szakértő, országos szociális felügyelő, Tegzes László is szót emelt azért, hogy az ONCSA vármegyei és városi végrehajtó szerveiként funkcionáló közjóléti szövetkezeteket valódi szövetkezetekké kellene átfőrmálni, ahol a tagok (minden juttatott köteles volt belépni) tényleges képviselőhez jutnak és beleszólásuk van pl. az üzleti tervekbe (azokat ui. a vármegyei nép- és családvédelmi bizottság meghallgatásával az szövetkezet igazgatósága határozta meg és az Országos Szociális Felügyelőség – az ONCSA központi vezetése – hagyta jóvá) (Tegzes 1943).

118 MOL K-566. 1–10. cs.

119 Kádár 1943, mellékletek. Szatmárnémetiben pl. a 30 lakásra több, mint 120 jelentkező volt. Hajlékhoz juttatják a sokgyermekes magyar családokat. *Szamos* 1943. január 14. 4.

120 Megyénkben minden községben megalapították a nép- és családvédelmi munkaközösséget. *Nagyszalontai Az Újság* 1942. november 3. 3.; Kálintfalvi Jurka Fláviuszé a munkaközösségről. *Új-Máramaros* 1943. február 17. 1–2. Megalakult a szatmári Munkaközösség. *Szamos* 1942. június 16. 4.

121 Erdélyi Szociális Szervezet társadalmi bizottságainak megalakulása; Backamadaras, 1940. október 23. Arhivei Naționale Jud. Mures, Cooperative Sociale, 1. dob. 1. dossz. Az információhiányt tükrözi, hogy a jegyzőkönyv „népsegítő szervezetet” említ.

122 Erdélyi Szociális Szervezet társadalmi bizottságainak megalakulása; Mezőkerked 1940. december 8. Arhivei Naționale Jud. Mures, Cooperative Sociale, 1. dob. 1. dossz.

ran az előzőekkel azonosak voltak) vállalták a munkaközösségen belüli munkát. Az egyházak papjainak és lelkészeinek aktivitása változó volt: míg a magyar felekezetek esetében általánosnak mondható a részvétel, addig a görög-katolikus és ortodox papokat a legtöbb helyen nem sikerült közreműködésre bírni.¹²³ Szemben az anyaország viszonyaival, ahol nagy átlagban egyik felekezet sem mutatkozott a többinél aktívabbnak a munkaközösségek szervezésében, sajátos helyzet alakult ki azokban az észak-erdélyi falvakban, ahol az unitárius vallás jelen volt: ezeken a településeken szinte kizárólag ennek felekezetnek a lelkészei irányították a községi munkaközösségeket. A Józán Miklós kolozsvári unitárius püspök körlevelére adott válaszok szerint a községek 96%-ában ez volt a helyzet, az egyik lelkész pedig felháborodottan utasította vissza még a gondolatát is, hogy ezt a tevékenységet más végezze.¹²⁴ További források ugyanakkor arra utalnak, hogy a lelkészek ebbéli, szinte kizárólagos erdélyi szerepét a középrétegek magyarországinál visszahúzódnóbb, sőt érdektelenebb volta is előidézte.¹²⁵

A székely vármegyékben annak ellenére eredménnyel járt ez a szervezőmunka, hogy ott az ONCSA eleinte karitatív segélyezéssel foglalkozott, később pedig alig-alig fejtett ki komolyabb tevékenységet.¹²⁶ Mindez részben azért is történhetett, mert az Országos Szociális Felügyelőség kitüntető figyelemmel fordult Észak-Erdély felé: az 1941-es népszámlálás adatai szerint Magyarország sokgyermekes családjainak 26,93%-a, megélhetésében veszélyeztetett sokgyermekes családjainak pedig 25,49%-a ezen a területen élt.¹²⁷

A juttatások kapcsán bőven lehetett propagandisztikus felhangokkal is találkozni, melyek általában az érintettek megelégedettségét és nemzethűségét domborították ki.¹²⁸ Ugyanakkor voltak disszonáns hangok is, melyek arra utaltak, hogy a szoci-

123 Kívételszerűen azonban erre is volt példa (Erdélyi Szociális Szervezet társadalmi bizottságainak megalakulása; Teke, 1940. november 29. Arhivei Naționale Jud. Mures, Cooperative Sociale, 1. dob. 1. dossz.)

124 Mindössze egyetlen lelkész válaszolta – betegségére hivatkozva – azt, hogy nem működik közre a munkában. A homoródszentpéteri lelkész pedig egyenesen azt írta püspökének, hogy a körlevélre „nem tudom, mit jelentsek, akkor amikor minden intézmény ami a községben van, rajtam fordul meg. Nagyon szomorú volna [sic!], ha ilyen irányú munkában csak akkor vennék részt, amikor erre fölhívást kapunk. Hogy mit végzünk, azt ne tölünk [sic!] kérdjék. Magunkról tehetünk szép és hízélgő megnyilatkozásokat. Éppen ezért nem akarok mindnél jobb lenni. Föltételezem, hogy ilyen irányú munkában minden unitárius lelkész részt vesz, nem hagyva ki magamat sem.”

125 Mihalovics Zsigmond: A középosztály elzárkózik. *Új Élet* 1943. augusztus; Szim Lídia: Közösség – munkaközösség. *Erdélyi Iskola* 1944. április–június, 200–206.

126 Erre nézve lásd Kádár 1943, mellékletek.

127 Kádár 1943: 2–3. melléklet

128 Az ONCSA által fenntartott napköziben pl. visszatérő elem volt a magyar Hiszekegy elmondása a reggeli előtt, különösen nemzetiségi vidékeken. (Nyári napközi otthon a Cichegyen. *Vármegyei Közélet* 1941. július 24. 3.) A máramarosszigeti 15 ház átadásakor pedig Ajtay Gábor alispán egybek mellett a következőket mondotta: „Nektek itt a magyar gondolatot, a rendet és a fegyelmet kell reprezentálnotok, mégpedig a Kárpátok gerincéig terjeszkedő magyar élet gondolatának, új endjének és fegyelmének hazaszeretettől izzó új erejét.” (Átadták tulajdonosaiknak az ONCSA-házakat. *Új-Máramaros* 1942. július 3.)

álpolitika ezen alkotása korántsem nyerte meg mindenki tetszését, továbbá, hogy az ONCSA ténykedését a községek és városok népe nem feltétlenül érezte magáénak.¹²⁹

Ellentétben az előzőekben vázolt társadalom-szervezési kísérletekkel, az ONCSA esetében mód nyílt arra, hogy a vázolt célokat összevegyjük az eredményekkel: 2001 és 2004 között 82 egykori ONCSA-juttatottal illetve a juttatás idején többé-kevésbé serdült korú gyermekeikkel készítettünk interjút Szatmár, Máramaros és Kolozs megyék falvaiban, illetve Szatmárnémeti, Nagybánya, Máramarossziget, Kolozsvár, Marosvásárhely és Dés városokban.¹³⁰ Közös elem volt csaknem minden interjúban, hogy az adatközlők leszögezték: az ONCSÁ-tól kapott juttatás teljesen átformálta a korábban meglehetősen szegény családjuk életét.¹³¹ Nemcsak az életnívó emelkedéséről, hanem általában életmód megváltozásáról is szóltak a beszámolók. A háziasszonyok konyhai kultúrája lassan megváltozott, mást és másképpen kezdtek főzni; megjelentek az étrendjükben a korábban alig szereplő vagy teljesen hiányzó főzeléknövények. Ebben az adatközlők azonban inkább külső kényszert láttak-láttattak, semmint önkéntes idomulást. Hasonlóképp azonos volt a beszámolók tartalma a téli háziiparral kapcsolatban: szinte mindenki külső nyomásgyakorlásról beszélt ezzel kapcsolatban, bár többnyire elismerték, hogy hasznos volt megtanulni és végezni is ezt a munkát.

Az ONCSA illetve a munkaközösségek feladata volt az is, hogy egyfajta társadalmi kiegyenlítő-szerepet vállaljanak magukra; az ONCSA-juttatottakat ne csak az ONCSA-telep közösségébe integrálják, hanem tulajdonossá tételükkel kiemeljék őket a proletár-sorból és a munkaközösség irányítása mellett integrálják őket a falu vagy város társadalmába. Ez a cél azonban az interjúk tanúsága szerint csak részben valósult meg. A legtöbb ONCSA-telep valóban összetartó és egymást segítő családok közösségévé vált, de a falu vagy éppen város (elsősorban szociális és nem nemzetiségi értelemben vett) többségi társadalmától elhatárolódva, ami éppen ellentétes volt az ONCSA megalkotóinak elképzeléseivel. Ezt igazolja a telepiek endogámiája is: a két kolozsvári (és hasonlóképp a szatmárnémeti és máramarosszigeti) telepen az egyházi anyakönyvek szerint 1976-ig (addig voltak kutathatóak az anyakönyvek) az endogámia 20 és 33% között volt.¹³² A felvett interjúkból egyértelműen kiderülnek a szolidaritásnak az eredeti elképzeléseknek megfelelő és attól eltérő formái is. Így például a szülések idején az asszonyok segítették egymást a háztartás és a gyermekek ellátásában, részben a védőnő illetve a munkaközösség „szervezésében”, részben önként. Nem szabad elfelejteni, hogy különösen a városok esetén egymást korábban nem, vagy csak alig ismerő családokról volt szó. (Az interjúkból nem derült ki, hogy ez

129 Pl. visszatérő panasz volt, hogy a tejet inkább adják el kicsivel magasabb áron a szabadpiacon, mint a napközinek. (A sepsiszentgyörgyi zöldkereszt nem tudja ellátni tejjel a rászorult gyermekeket. *Székely Nép* 1943. április 14. 5.; A székely nő hivatása. *Székely Nép* 1941. augusztus 24. 9–10.)

130 Az ONCSA-juttatottak felkutatása azért volt lényegesen egyszerűbb feladat, mert a típustervek szerint épült, népi jellegű épületek könnyen elkülöníthetőek a községek általános képétől.

131 Megjegyzendő, hogy az interjúk mindegyike olyan juttatottakkal vagy leszármazottaikkal készült, akik nem kisebb értékű vagyontárgyat (pl. lóka, sertés vagy kecske), hanem házat, műhelyt illetve földet kaptak.

132 Az adat értékeléséhez figyelembe kell venni, hogy minden esetben 50 alatti vagy azt alig meghaladó számú családról volt szó, akik térben nem voltak elkülönítve a község vagy város lakosságától.

a szervezés mennyiben jelentett egyben nyomásgyakorlást is.) Ugyanakkor nem szerepelt – mert nem is szerepelhetett – az ONCSA megalkotóinak elképzelései között a szolidaritásnak olyan megnyilatkozási formája, mint például az, hogy több visszaemlékező említése szerint az „ONCSÁ-sok” 1956 után aktívan segítették egymást a Magyarországra való költözésben. A telepek lakosságának a település többségétől való elzárkózására (vagy kizárásukra) találtunk ellenpéldákat is. Néhány falu esetében – ahol jellemzően a kezdeményező a lelkész, az „énekvezér” (kántor) vagy a jegyző volt – arra is lehetett példát találni, hogy az ONCSA-házak építése a társadalmi szolidaritást az egész közösség tekintetében növelte.¹³³

A társadalmi mobilitás, pontosabban a családok felemelkedésének biztosítása alapvető célja volt az ONCSÁ-t létrehozó szociálpolitikusoknak. A két kolozsvári telep esetében ez pontosan az elképzelések szerint alakult: az onnan kikerülő fiúgyerekek gyakorlatilag kivétel nélkül szakmát szereztek. Ugyanakkor az elsőnek épített házakban élő 30 családból mindössze két, más adatközlés szerint három, míg a második telep 40 családjából három gyermek jutott el a diploma megszerzéséig. Az ONCSA megalkotásakor ilyen társadalmi emelkedés nem szerepelt a tervek között (az mindenképpen irreális is lett volna). A jelenség megfelelő értékelése azonban – azaz annak eldöntése, hogy a felsőfokú végzettséget elértek ilyen aránya kevés-e avagy sok – az 1945 után gyökeresen megváltozott helyzetre való tekintettel nem megválaszolható.

A magyar nemzethez tartozás tudatának erősítésében is jelentős szerepet tulajdoníthatunk az ONCSA telepeinek. Ehhez egyaránt hozzájárult a juttatottak felé irányuló propaganda – amit egyébként az adatközlők inkább jótékony gondoskodásnak tartottak, bár volt, aki kissé becsmérően nyilatkozott róla – és a telepek háború utáni sorsa. 1945 után ugyanis a házak a román állam tulajdonába mentek át, a törlesztések helyett a juttatottak bért fizettek; a házakat elidegeníteni nem lehetett, így ezek a magyar közösségek – kényszerből is – együtt maradtak.¹³⁴ (Megemlítenéd, a falvak esetében több helyen is megtörtént, hogy az ONCSA-házakat a helyi román lakosság, mint „horthysta emléket”, a „magyar állam ajándékát” megrongálta vagy elfoglalta.)¹³⁵

Az ONCSA célkitűzései közül az, hogy a juttatottak és a munkaközösség (középosztálybeli) tagjai között a „sorsközösség” gondolatát megteremtsek és ébren tartsák, lényegében kudarcot szenvedett. Az adatközlők többsége ugyanis a többé-kevésbé nyílt nevelést és a mindennapi kényszereket megalázzónak, a háztartás külső ellenőrzését pedig gyakorta érthetetlennek érezte, a jövedelem beosztására és felhasználására adott „tanácsokat” pedig különösen visszautasítandónak tartotta. (Vissza-visszatérő elem volt a „pedig már nem is voltunk gyerekek” illetve „nem voltak azok a szüleim” – értsd: mégis úgy bántak velük – formula.) Különösen érdekes,

133 Nagyiklód esetében pl. a 34 ONCSA-ház építése az egész falut megmozgatta, s a leírás szerint az amúgy eléggé elszigetelt helyi izraelita közösség is aktívan részt vett benne (Kolozs 2001).

134 Erre nézve lásd Vincze 2000: 259–266.

135 Ilyen estről számolt be egy adatközlő Avasfelsőfalu esetén, és hasonlót ismertet Kolozs Gergely István írása is.

pontosabban kínos jelenetek fordultak elő olyankor, amikor a védőnők a családok szexuális életét vagy gyermekvállalási kedvét igyekeztek befolyásolni.¹³⁶ Mindez az érintetteket jól érzékelhetően nem közel hozta, hanem inkább eltávolította a munkaközösségtől. (Az sem cáfolja a leírtakat hogy a védőnőkre illetve a munkaközösség egy-egy tagjára az adatközlők csaknem mindegyike szeretettel és megbecsüléssel emlékezett vissza.)

KÍSÉRLETEK A NÉPSZERVEZÉSRE – A NÉPKÖZÖSSÉG UTÓÉLETE

A népközösségi szervezet 1940 után a Romániának maradt Dél- és a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben egyaránt válságba került. Romániában elvben továbbra is a magyarság egyetlen szervezeteként létezett, azonban működését a román hatóságok rendkívül szűk területre igyekeztek visszaszorítani: 1941-ből és 1942-ből származó szórványos adatok szerint mindössze karitatív munkát folytathatott.¹³⁷

Észak-Erdélyben a visszacsatolást követő hetekben-hónapokban a városok egy részében megszervezett tízes szervezetek fenntartására több elgondolás is volt. Mivel a Népközösség, mint elnevezés a román Nemzeti Újjászületés Frontjával való – elég tisztázatlan – kapcsolata miatt lejáratódott, ezért eleinte az Erdélyrészi Magyar Szomszédsgok Szervezete, később Erdélyi Magyar Szövetség néven próbálták a társadalomszervezést folytatni.¹³⁸ Azonban az Erdélyi Párttal való korábbi összetűzések emléke nem múlt el nyom nélkül: a *Keleti Újság* ismételtelen román kényszerrel létrehozott szervezetnek állította be a Népközösséget, burkoltan a román állam szövetségeseinek, azaz árulóknak tekintve annak vezetőit; emellett úgy tűnik, hogy a katonai közigazgatásnál is mindent megtettek befekettítése érdekében. A helyzet odáig fajult, hogy gróf Bánffy Miklós a magyar országgyűlés felsőházában elmondott beszédében volt kénytelen védelmébe venni a Népközösséget – s egyben saját magát. Ebben elismerte a hatósági kényszert, de hangsúlyozta: a cél nem a politikai tevékenység volt, amire egy totális államban úgysem nyílt volna valódi lehetőség, hanem a népszervezés, ahogy azt a Magyar Szövetség 1921-ben eltervezte és ahogy a száz Volksgemeinschaft a harmincas években sikerrel végezte. Kiemelte a szomszédsgai szervezet fontosságát is, egyenesen például állítva az anyaország elé.¹³⁹ A beszédet éles hangú vita követte az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* lapjain, ami

136 Erről másutt írtunk már, vö. Hámori 2004.

137 Nagy Ferenc: Népközösség és egyház a karácsony fényugarában. *Déli Hírlap* 1941. december 24. Karácsonyi melléklet, 1. (a temesvári *Déli Hírlap* 1944-ig viselte fejlécében a Népközösség hivatalos lapja megjelölést); Karácsony-ünnepély a timişoarai és arad-ségai napközi otthonban. *Székelly Nép* 1941. december 24. 7.; Az aradi Magyar Népközösség 121 gyermeket ruházott fel. *Ellenzék* 1942. december 27. 5.; Hírek a dél-erdélyi magyarság életéből. *Uo.* 1943. január 14. 3. (tudósítás a Népközösség karánsebesi fiókjának karácsonyi akciójáról). A Népközösség működéséről említést tesz Csatai is (1968: 44. skk.).

138 Erdélyrészi Magyar Szomszédsgok Szervezete néven folytatják a volt népközösségi tizedesek társadalmi tevékenységüket. *Ellenzék* 1940. szeptember 30. 1.; Az Erdélyi Magyar Szövetség közvetítő szerv a társadalom és az állam között. *Ellenzék* 1941. január 21. 5.

139 Gróf Bánffy Miklós beszéde az Országgyűlés Felsőházának ülésén, 1940. december 18.

a szomszédsági szervezet fejlődésének illetve fenntartásának nyilvánvalóan nem használt.¹⁴⁰ Ugyan Kolozsváron és másutt is tettek kísérleteket a társadalomszervezés, a tízes rendszer vagy a szomszédsági szervezet fenntartására – Sepsiszentgyörgyben pl. úgy, hogy a Magyar Párt szervévé tették az intézményt –, mégis, Kolozsvár kivételével mindenütt elhalt a kezdeményezés, vagy legalábbis említhető nyomot nem hagyott maga után, annak ellenére, hogy még 1944-ből is szállingóztak hírek a megújítási kísérletekről.¹⁴¹

A tízes szervezet válsága Kolozsvárt sem kerülte el: a katonai közigazgatás idejében a tizedesek java része felhagyott az addig végzett munkával,¹⁴² a karizmatikus vezető, Puskás Lajos pedig a cserkészlet reorganizálással volt elfoglalva.¹⁴³ A magyar polgári közigazgatás felállása után a város új polgármestere, Keledy Tibor a népjóléti ügyosztály vezetőjének, Csizmadia Andornak a javaslatára a Tízes Szervezet újbóli életre hívása mellett döntött.¹⁴⁴ A kötelezően felállítandó városi nép- és családvédelmi bizottság mellett elsősorban erre az intézményre kívánták rábízni a város szociális, népjóléti tevékenységének szervezését, az ONCSÁ-val kapcsolatos feladatok ellátását: a Tízes Szervezet feladatként a magyar társadalom szervezése mellett a szegények felkutatását, gondozásba vételét, ellenőrzését, majd nemsokára a népművelés kereteinek megteremtését kapta meg.¹⁴⁵ A vezetést újból Puskás Lajosra bízta, aki ekkor már az egyetemi kollégium igazgatója volt. A döntés helyesnek bizonyult: Puskás

140 Gróf Bethlen György: Mi az igazság? *Keleti Újság* 1940. december 22. 1. Bánffy Miklós: Minden állításomat főntartom. *Ellenzék* 1940. december 23. 1. A vita csak azért nem folytatódott, mert a Sajtóellenőrző Bizottság megtiltotta Bethlen György viszontválaszának közlését (*Nem engedélyezem!* 1975: 111).

141 A tízes-rendszer alapján, alulról felfelé szervezik meg az Erdélyi Párt csíkszeredai tagozatát. *Székely Nép* 1941. április 3. 3; Néhány hét múlva megkezdik Csíkmegyében az egész lakosság gazdasági, társadalmi és kulturális adatainak összegyűjtését. *Székely Nép* 1941. október 21. 3.; Ósi székely tizedesi alapon szervezték meg az Erdélyi Párt sepsiszentgyörgyi városi tagozatát. *Székely Nép* 1942. március 24. 7.; Ferencz Gyárfás: Csík minden falvában dolgozik az „Ásszonyok Kari-mója”. *Ellenzék* 1944. július 14. 5. (Utóbbi cikk szerint a nőket akarták megszervezni a tizedes rendszer mintájára, háziipari foglalkoztatás céljából.)

142 Puskás Lajos *Önéletrajzában* csak a tényt közli, de Keresztes Sándor interjújában egyértelműen úgy emlékezett, hogy a katonai közigazgatás rossz szemmel nézte a civilek illetén szervezkedését, ahhoz semmiféle segítséget nem volt hajlandó nyújtani, a tizedesek pedig részben elkedvetlenedtek, részben féltek is folytatni a tevékenységet. Az *Ellenzék* című napilap is utalt ilyen nehézségekre, bár kihangsúlyozta, hogy egyes munkaterek – így a kedvezményes színházi előadások tartása – fennmaradtak ez idő alatt is. (Új keretek között folytatja munkáját a kolozsvári tízes szervezet. *Ellenzék* 1941. április 24. 5.)

143 Puskás *Önéletrajza* szerint 1925-ben került a kolozsvári piarista gimnáziumba tanítani, és hamarosan a cserkészet élére került. A kolozsvári magyar cserkészlet amúgy sem túl tág életlehetőségeit az 1937. január 24-i törvénnyel létrehozott Országór Szervezet nagymértékben korlátozta, úgy, hogy egy évvel később kénytelen volt a cserkészet működését beszüntetni. 1940-ben Teleki Pál személyesen bízta meg Puskást az újrakezdéssel.

144 Új keretek között folytatja munkáját a kolozsvári tízes szervezet. *Ellenzék* 1941. április 24. 5.; „A mai világban a nemzeti gondolat a vívőerő” *Ellenzék* 1941. május 15. 5.

145 Sály László: A magyar szociálpolitika új útjai. *Ellenzék* 1941. szeptember 13. 6.; Hogyan vehetünk részt a Közjóléti Szövetkezet munkájában? *Ellenzék* 1941. szeptember 16. 7.; A Tízes Szervezetre nagy feladatok várnak a népművelés terén. *Ellenzék* 1941. szeptember 13. 7.

egyfelől komoly nevelési tapasztalatokkal bírt, másfelől a szervezetet el tudta fogadtatni a Népközösséget annak idején hevesen ellenző politikai csoporttal is.¹⁴⁶

A Tízes Szervezet kiépítése 1941 második felében igen gyorsan haladt előre; Puskás Lajos ennek érdekében – a cserkészletben használt módszerek átvételével – rendszeres oktatást szervezett és táborozásokat is rendezett, sajátos köszönést honosított meg, jelvényt terveztetett.¹⁴⁷ Az oktatásba a helyi jezsuita házfőnököket és az egyetem professzorát, Kovrig Bélát is bevonták. Utóbbi közreműködése különösen hasznosnak bizonyult: korábban, a Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának létrehozójaként maga is foglalkozott egy ilyen, hatóságilag létrehozott, de egy idő után saját lábára álló, a társadalom legszélesebb rétegeit felölelő szervezet alapításának gondolatával, másfelől pedig összeköttetései révén elejét vehette az esetleges politikai támadásoknak is.¹⁴⁸

Hároméves működése során a Tízes Szervezet úgy tűnik, hogy maradéktalanul betöltötte feladatát: a városi közigazgatással mellérendelt viszonyban maradván, azt segítve és tanácsokat adva szervezte a szociálpolitikát, a népművelést. Népfelruházási akciókat is tartott: a közellátásügyi tárca nélküli miniszter által rendelkezésre bocsátott olcsó ruházat szétosztását végezte el.¹⁴⁹ Ezen túlmenően összeírta a lakosság tűzifaszükségletét, 1942-ben ellenőrizte az élelmiszerjegyek igénylését, továbbá segítette betartatni az elsőtétítést.¹⁵⁰ A szervezet mindvégig folytatta a szegény családok számára rendezett színházi előadásokat (1943-ban egy hónap alatt 6500 fő jutott el színházba) és a népművelő előadásokat (1943-ban *Magyar önismeret* címmel, 20 héten keresztül, jelentős számú résztvevővel).¹⁵¹ A rászoruló családok segítésében különösen sikeresnek mutatkozott: az 1943-as decemberi gyűjtés eredménye 370.000 pengő és 18.000 ruhadarab volt!¹⁵² Mindemellett arra is maradt energiája, hogy 1944-ben besegítsen az egyetemi lélektani intézet munkájába (2000-nél több kérdőívet töltettek ki) vagy a nyári egyetem szervezésébe.¹⁵³ 1944-ben a Tízes Szervezet új, kényszerű feladatokat kellett, hogy vállaljon: összeírták a bombakárosultakat és az elhelyezésükre alkalmas üres lakásokat.¹⁵⁴ A front

146 *Önéletrajza* szerint Puskás jó viszonyban volt Bethlen Györggyel, akinek a felesége 1938-ig a cserkészlet a fővédnöke volt.

147 Bakos Aladár: Táborozást rendezett a lombi erdőben a kolozsvári Tízes Szervezet. *Ellenzék* 1942. július 27. 2.; Ferdinánd Aurél: A közönség névtelen munkása – a tizedes... *Ellenzék* 1943. április 17. 7.; Munkaértekezletet tartott a Tízes Szervezet. *Ellenzék* 1941. szeptember 23. 3.; Megnyílt a Tízes Szervezet tanulmányi hete. *Ellenzék* 1941. október 10. 3.

148 Hámori 1997.

149 A kolozsvári Tízes Szervezet derekasan kiállta az erőpróbát. *Ellenzék* 1942. március 27. 2.

150 A Tízes Szervezet vállalta a kolozsvári lakosság tűzifaszükségletének összeírását. *Ellenzék* 1943. április 30. 4.; Tizedesek ellenőrzik a légtalmi rendelkezések betartását. *Ellenzék* 1942. szeptember 11. 5.

151 A kolozsvári Nemzeti Színház heti műsora. *Ellenzék* 1943. február 13. 9.; Magyar önismeret. *Ellenzék* 1943. szeptember 24. 5.; Körséta a Tízes Szervezet előadásain. *Ellenzék* 1943. október 2. 5. és g. a.: A legönzertlenebb közösségi szolgálat: a Tízes Szervezet. *Ellenzék* 1944. január 17. 5.

152 Ilyen propagandával nyerte meg Kolozsvár a „szeretetcsatát”. *Ellenzék* 1943. december 7. 3.; A Tízes Szervezet végezte el a bombakárosultak összeírását. *Ellenzék* 1944. június 13. 2.

153 g. a.: A legönzertlenebb közösségi szolgálat: a Tízes Szervezet. *Ellenzék* 1944. január 17. 5.

154 Utóbbi különösen hálátlan feladat volt, mert korábbi tulajdonosaik illetve bérlőik javarészt a deportált zsidók voltak. 1945. után Puskás Lajost erre hivatkozva börtönözték be a román hatóságok. (A Tízes Szervezet végezte el a bombakárosultak összeírását. *Ellenzék* 1944. június 13. 2.)

közeledtével pedig – miután a városparancsnok a város katonai kiűritése mellett döntött az ellenállás helyett – a Tízés Szervezet, mint egyetlen erre alkalmas intézmény vette át a rend fenntartását a román csapatok beérkezéséig.¹⁵⁵

Mindezen feladatokat az anyaország és a visszacsatolt területek városaiban is el látták, több-kevesebb hatékonysággal. Miben volt Kolozsvár és a Tízés Szervezet különleges? Abban, hogy itt nem hivatalok, nem a közigazgatás végezte ezeket, hanem egy társadalmi szervezet, és abban, hogy ez a szervezet mindezt nem csak néhány hónapon, hanem éveken keresztül töretlenül tudta folytatni. A siker hátterében több tényező állott: egyfelől a szervezők, Keledy polgármester és Csizmadia Andor, de különösen Puskás Lajos elszántsága,¹⁵⁶ másfelől az, hogy jól körvonalazott feladatokkal, a közigazgatással karöltve – de nem annak gyámkodása alatt – végezte a tevékenységét. A legfontosabb azonban valószínűleg a tizedesek és főtizedesek kiválasztása volt.¹⁵⁷ Összetételükről pontos adatokkal rendelkezünk.¹⁵⁸ Kormegoszlásuk nagyjából egyenletes volt, de többségük a 30–50 évesek közül került ki. 84,91%-uk nős volt; ehhez képest viszonylag magas volt a gyermektelenek (36,06%) és az egygyermekesek (22,43%) aránya; az ő kijelölésükben a több szabadidő figyelembevétele vezette a szervezet vezetőjét (maga Puskás hívő katolikusként, Csizmadia pedig a magyar szociálpolitika ismert szakírójaként máskülönben az egyke ellenségének számítottak). Érdekesen alakult a tizedesek jövedelmi és foglalkozási megoszlása: havi 100 pengő alatt keresett 26,17%, 100–200 pengő között 37,19%, 200–300 között 19,83%, ezzel szemben 300 és 400 között mindössze 9,37% jövedelme volt, a 400 pengőt pedig csak 7,44%-é haladta meg. Ennek megfelelő volt a foglalkozások aránya is: legtöbben ugyan a magán- és köztisztviselők voltak (27,67%), de a keresetekből egyértelműen kiderül, hogy többnyire alacsony jövedelmű kistisztviselőkről volt szó. Őket követték az iparosok (25,79%) és a munkások (21,17%). Kevesebben voltak a nyugdíjasok (9,85), a kereskedők és szabadfoglalkozásúak pedig még kisebb hányadot képviseltek (4,82 és 3,56%). A siker kulcsa valószínűleg éppen ebben rejlett: a Tízés Szervezet nem a középosztály egyszeri felbuzdulásából létrejött vagy a közhivatalnokok által – többé-kevésbé önként¹⁵⁹ – létrehozott szervezet volt, hanem a társadalom lehető legszélesebb rétegeit fogta át, olyan egymástól életnívóban, életformában és életfelfogásban nagyon

155 A Tízés Szervezet közleményei. *Ellenzék* 1944. október 4. 2.

156 Keledy Tibort és Csizmadiát is elhelyezik 1944-ben Kolozsvárról: Keledyt Budapest főpolgármesterévé, Csizmadiát pedig Nagybánya polgármesterévé nevezték ki. (Keledy Tibort beiktatták Budapest főpolgármesteri székébe. *Ellenzék* 1944. április 17. 3.; „Nagyon sajnálom, hogy el kell távoznom Kolozsvárról.” *Ellenzék* 1944. szeptember 1. 3)

157 1944. őszéig nem választották, hanem kijelölték őket. (20–25 szék az udvaron. *Ellenzék* 1944. szeptember 2. 5.)

158 Csizmadia 1942a.

159 A különféle szociális célú gyűjtések esetén az adakozásban – így pl. az Erdélyért Gyűjtésben – mindenkor előljártak a városi és vármegyei köztisztviselők. Ebben egyszerre játszott szerepet szociális elkötelezettségük, könnyű – hivatalbéli – elérhetőségük, és az, hogy a megajánlott összegeket általában előre levonták fizetésükből. Ilyen esetekben nagyon nehéz vagy inkább lehetetlen eldönteni, hogy a közhivatalnokok magatartásában mennyi szerepet játszott az önkéntesség illetve az ezzel szemben álló hivatali és társadalmi kényszer.

különböző embereket egyesítve egy szervezetbe, akik máskor és másutt valószínűleg sosem működtek volna tartósan együtt.

Ha volt olyan terület, melyen a Tízes Szervezet kezdettől kudarcra volt ítélve – tegyük hozzá: az összes többi, észak-erdélyi társadalom-szervezési kísérlettel együtt – az a románság bevonása volt e tevékenységbe. Ennek oka a mindkét részről tapasztalható szélsőséges elzárkózás volt. További kutatásokat igényel, hogy miért alakult ez gyökeresen másképpen e tájon, mint Kárpátalján és részben a Felvidéken, ahol, ha a társadalmi tevékenységbe nem is túl gyakran, de szociálpolitikába általában sikerült bevonni a nemzetiségiek egyes képviselőit.

FORRÁSOK

Esztergomi Prímási Levéltár

Serédi Jusztinián bíboros egyházkormányzati iratai

Magyar Országos Levéltár

Országos Szociális Felügyelőség iratai, K–566.

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, K–27.

Országos Széchényi Könyvtár – Térképtár

Magyar, német és román szövetkezetek Erdélyben, 1946. Budapest. TM 4335.

Somogy Megyei Levéltár

Somogy Megye Alispánjának Ált. Közig. Iratai

Arhivei Naționale Jud. Mures,

Cooperative Sociale, 1–5. dob. (A [Romániai] Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége, Maros-Torda vármegye Közjóléti Szövetkezetének iratai, 1940–1944.)

Kolozsvári Református Levéltár

Kolozsvári presbiteri ülések jegyzőkönyvei

Az erdélyi református püspökség Nemzeti Újjászületés Frontjával kapcsolatos iratai

Kolozsvári Unitárius Püspökség levéltára

ONCSA-iratok, 1941–1943.

Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Levéltára

szám nélküli feljegyzés, 1926.

Budapesti Közlöny (1944)

Déli Hírlap (Temesvár, 1941)

Ellenzék (Kolozsvár, 1938–1944)

Erdélyi Iskola (1938–1944)

Keleti Újság (1938–1944)

Magyar Nemzet (1941)

Nagybánya és Vidéke (1940–1942)

Nagyszalontai Az Újság (1941–1942)

Népszava (1940–1942)

Regata României Monitorul Oficial (1936–1940)

Szamos (1938–1942)

Székely Nép (Sepsiszentgyörgy, 1941–1944)

Székely Újság (1941–1942)
Új Élet (1941–1944)
Új Magyar Munkás (1940–1942)
Új Máramaros (1941)
Vármegyei Közélet (Dés, 1941)

Alföldy Alajos interjú: Interjú Alföldy Alajossal, a Nemzetpolitikai Szolgálat volt vezetőjével. Budapest, 1991. november 13., december 4.
 Both Ákos interjú: Interjú Both Ákos volt szatmárnémeti, később máramarosszigeti számvevőtiszttel. Máramarossziget, 2002. augusztus 4.
 Csery Kálmán interjú: Interjú Csery Kálmán volt nagyváradai irodafőtisztrel. Szatmárnémeti, 2001. május 15–16.
 Karvázy Jenő interjú: Interjú Karvázy Jenővel, az Országos Szociális Felügyelőség volt szociális felügyelőjével. Budapest, 1994. szeptember 4., 6.
 Keresztes K. Sándor interjú: Interjú Keresztes K. Sándorral, Kolozsvár Város Népjóléti Ügyosztálya munkatársával. Budapest, 2002. augusztus 4.
 Keresztes K. Sándorné interjú: Interjú Keresztes K. Sándornéval, Kolozs vármegye nádasmenti járásának szociális gondozónőjével. Budapest, 2002. augusztus 5–6–7.
 Szim Lidia interjú: Interjú Szim Lidia SSS-el, az Erdélyi Szociális Szervezet volt szociális tanácsadójával. Kolozsvár, 2001. június 2.

10 éves a szövetkezeti központunk, é.n.: *A Hangya díszközgyűlése a romániai Hangya szövetkezeti központ fennállásának tizedik évében*. Kolozsvár. [1931?]
 4150/1942. ME. Az egyetemi szociális tanfolyamokról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1942. 1620–1621.
 Gróf Bánffy Miklós beszéde az Országgyűlés Felsőházának ülésén, 1940. december 18.: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója*. II. köt. 129–134. Atheneum, Budapest, 1942.
 Becsky István 1937: A Vásárhelyi Találkozó tanulságai. *Magyar Kisebbség* 1937. október 16. 534–535.
 Boros Lajos 1943: A szellemi felemelés útja. *Nép- és Családvédelem* 1943. 11. 409–415.
 Bronts Gézané, 1942: A munkaközösségek szervezése és gyakorlati feladatai. *Nép- és Családvédelem* 1942. 2. 46–49.
 Csizmadia Andor 1942a: Kolozsvári tizedesek. *Nép- és Családvédelem* 1942. 8. 298–306.
Édes Erdély, itt vagyunk! A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének díszközgyűlése az Anyaországhoz visszacsatolt kincses Kolozsváron. Kolozsvár 1940.
 Egyházunk a szociális munka szolgálatában 1940: *Református Szemle* 1940. szeptember 30. 427.
Emléklapok a szatmári Női Mária Kongregáció fennállásának 25 éves jubileumára. 1904–1929. Kézirat gyanánt. Satu Mare–Szatmár, én. [1929.]
Az erdélyi és kapcsolt területek magyar jótékony egyesületeinek 1926., 1927–1928. évi statisztikája. Cluj–Kolozsvár, 1928–[1929.]
 Erdélyi Római Katolikus Népszövetség, 1942: *Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség jelentése az 1941–42. évről*. Kolozsvár
Erdélyi szervezeteink figyelmébe! 1941. Különlenyomat az *Egészségpolitika* 1941. januári számából, Budapest
 Fekete Nagy Mihály 1938: Hogyan alakul szövetkezeteink helyzete a központosító rendszer életbeléptetésével? *Carpatpresse* 1938. szeptember 30.
 Gulyás Gábor 1941: Válságban az erdélyi szellem. *Magyar Út* 1941. július 10. 1–2.
 Imre Lajos 1933: *A falumvelés irányelvei*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 59. Cluj–Kolozsvár

- Jelentés az Egyesült Női Tábor 1940. munkaévről*: Budapest, 1941.
- Kádár Levente 1943: *Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap. Országos Szociális Felügye-
léség*, Budapest
- Kisebbségi kívánságaink és feladataink*, 1937: Kisebbségi kívánságaink és feladataink. Az Országos Magyar Párt Kisebbségi és Történelmi Szakosztályának 1937. szeptem-
ber 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott tanácskozásának előadásai és vitaanyagai. Összeállította: Jakabffy Elemér. h.n.
- Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád 1921: *Kiáltó szó. A magyarság Útja. A politikai ak-
tívitás rendszere*. h.n, é.n. [Cluj–Kolozsvár, 1921.]
- Legea pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor*. Director proprietar: Ale-
xandru Molnár. Hațeg, 1937.
- Magyarország a második világháborúban*. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Sipos Péter, Budapest, 1997.
- Mihalovics Zsigmond 1942: *A világi apostolkodás kézikönyve*. Szent István Társulat, Budapest
- Mikó Imre 1932: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. /Az Erdélyi Fialok Falu-füzetei, 4./
- Nagy Géza 1944: *Új élet az ősi falak között*. Kolozsvár
- Nagy István 1939: *A Vásárhelyi Hitvallás nevében*. Cluj
- Az Országos Közegészségügyi Intézet 1940. évi Évkönyve*. Budapest
- Páldy Róbert 1941: Erdély szellemi válsága. *Magyar Út* 1941. július 24. 4.
- Polgármesteri Jelentés Szamosújvár szab. kir. megyei város helyzetéről és közigazgatásának
állásáról a világháború és a román megszállás alatt*, 1940. Szamosújvár
- Puskás Lajos: *Önéletrajz*. Jakabffy Elemér Alapítvány, Kolozsvár, Kézirat.
- Puskás Lajos é.n. [1937]: *A tizedéves határkőnél. A Cluj-i római katolikus líceum cserkész-
csapata megalapításának tízéves évfordulójára*. Kolozsvár
- A Romániai Magyar Népközösség Bánsági Tagozatának szabályzata*. Lugos, é.n.
- Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására*. 1940. 1100/eln. vkf. kat. közig.
II. köt. II rész. Állami Nyomda, Budapest, Sokszorosított. Hadtörténelmi Intézet Könyvtára
- Societatea sportivă din Târgu Mureș*, 1924: M[arosvásárhelyi] S[port] E[gyesület] huszon-
öt évi működésének története (1898–1923.) Szerk.: Illyés József, Târgu Mureș [Ma-
rosvásárhely], 1924.
- Szatmárnémeti, polgármester, 1941: *Szatmárnémeti polgármesterének jelentése a város
1940. I. harmadévének közigazgatásáról, közállapotairól és gazdasági viszonyairól*.
Szatmárnémeti
- Tájékoztató a katonai közigazgatás működéséről a felszabaduló keleti és erdélyi területe-
ken*. 1941. 4221/1940. Eln. Vkf. Katonai Közigazgatás. Sokszorosított. Hadtörténelmi
Intézet Könyvtára
- Tíz munkásfőiskola, 1942: *Tíz munkásfőiskola beszámolója az 1941–42-es munkaévről*.
/Magyar Dolgozók Népkönyvtára, 4./ Budapest
- Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabaduló Erdély területén*. 1940.
Szigorúan titkos. 1940. augusztus 30. /Fővezérség Katonai Közigazgatás. Sokszorosí-
tott. Hadtörténelmi Intézet Könyvtára/
- A Vásárhelyi Találkozó*. Cluj–Kolozsvár, é.n. [1937]. (Klly. a *Hitel* 1937. évi 3. sz.-ból.)
- Venczel József 1935: *A falumunka és a transilvániai falumunkamozgalom*. /Erdélyi Tudo-
mányos Füzetek, 78./ Cluj

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Biás István 1932: *A Marosvásárhelyi Kaszinó száz éve. 1832–1932.* Tîrgu Mures–Marosvásárhely
- Bíró Sándor 2002: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Pro Print, Csíkszereda
- Borbándi Gyula 1989: *A magyar népi mozgalom.* Püski, Budapest
- Csatári Dániel 1968: *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945.* Akadémiai, Budapest
- Csizmadia Andor 1942: Kolozsvár társadalma. *Nép- és Családvédelem* 1942. 1. 1–9.
- Demeter Béla 1931: *Hogyan tanulmányozzam a falu életét? Szociográfiai kérdőív a falu-munkásoknak.* /Az Erdélyi Fialatok Falu-füzetei, 2./ Cluj–Kolozsvár
- Demeter Béla 1932: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok.* /Az Erdélyi Fialatok Falu-füzetei, 3./ Cluj–Kolozsvár
- Endes Miklós 1935: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története.* Budapest
- Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859–1934.* Szerk.: György Lajos. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Cluj, 1937.
- Gyallay-Pap Zsigmond 1931: *A nép és az intelligencia.* /Az Erdélyi Fialatok Falu-füzetei/ Cluj–Kolozsvár
- Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene.* Írták: Bagossy Bertalan, Balázs András, Biró Vencel, Bitay Árpád, P. Boros Fortunát, Fejér Gerő, Gyárfás Elemér, Hirschler József, Inczedy-Jocksmann Ödön, Jakubek István, P. Jánossy Béla, Juhász Kálmán, Karácsonyi János, Némethy Gyula, P. Olasz Péter, Pakocs Károly, Pál István, Patay József, Petres Kálmán, Rass Károly, Réthy Imre, Szépkuthy Tamás, P. Tréfán Leonárd, Várhelyi Gyula és Bilinszky Lajos. Dicsőszentmárton, 1925.
- Gáll Ernő 1993: A Vásárhelyi Találkozótól a Szárszói Konferenciáig. *Forrás* 12. 81–89.
- Hámori Péter 1997: Kísérlet egy „propagandaminisztérium” létrehozására Magyarországon. A Miniszterelnökség V. Társadalmpolitikai Osztályának története 1938–1941. *Századok* (131) 2. 353–382.
- Hámori Péter 2001: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története. *Századok* (135) 3. 569–624.
- Hámori Péter 2003: Női szerepek és szociálpolitika Magyarországon. *Korall* 13. 30–48.
- Hámori Péter 2004: Hatalom, „népnevelés” és házaselet. Elképzelések a családok házaseletének befolyásolására az ONCSA működésében. In: *Nők és férfiak... Avagy: a nemek társadalomtörténete.* /Rendi társadalom – polgári társadalom 16./ Nyíregyházi Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
- Kolozs Gergely István 2001: Volt egyszer egy református templom. *Krónika* 2001. november 22.
- Kovács K. Zoltán 1990: A KALOT keresztmetszete és népfőiskolái. In: *Félbemaradt reformkor. Miért maradt el az ország keresztény humanista megújítása?* Róma, 50–55.
- Marosán György 1968: *Tüzes kemence.* Kossuth, Budapest
- Mikó Imre 1941: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Stádium, Budapest
- Nem engedélyezem! A Cenzúra Bizottság dossziéjából.* Összeáll.: Márkus László, Szinai Miklós, Vásárhelyi Miklós. Kossuth, Budapest, 1975.
- Oberding József György 1939: A magyar szövetkezetek jogi helyzete Romániában. *Magyar Kisebbség* 189–196.
- A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete,* 1940. Magyar Nemzeti Bank, Budapest
- Statușul Catolica* 1933: Ardelean și acordul de la Roma. Bev.: Gyárfás Elemér. Cluj
- Szenczei László 1946: *Az erdélyi magyarság harca 1940–1941.* Egyetemi Nyomda, Budapest

- Tegzes László 1943. A közjóléti szövetkezetek szerepe a magyar társadalompolitikában. *Nép- és Családvédelem* 6. 202–207; 8. 281–286; 9. 330–335; 10. 374–379.
- Turzai Mária 1977: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest
- Vajna Vilmos 1938–38: A szociálpolitika gazdasági eszközei. In: *A magyar szociálpolitika feladatai. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások*. Kultúra, Pécs. II. köt. 551–580.
- Varga E. Árpád 1992: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. Budapest
- Varga József 1943: *Új utakon az új, a népi Magyarország felé! Szociál- és népesedéspolitikai tanulmány*. Kézdivásárhely
- Végh József 1942: *Hogyan él ma az erdélyi társadalom?* Kolozsvár [Rövidebb formában az *Ellenzék* című lap cikksorozata volt; ottani megjelenése: 1942. január 25. 5; 29. 5.]
- Vincze Gábor 2000: *Magyar vagyon román kézen*. Pro Print, Csíkszereda
- Vizy András 1938–39: Az organizáció jelentősége a szociális munka szempontjából. In: *A magyar szociálpolitika feladatai. A vármegyei szociális tanácsadók és közjóléti előadók pécsi országos szociálpolitikai értekezletén elhangzott előadások*. I. köt. Kultúra, Pécs, 129–140.